

Uppdrag från Arbetsmarknadsdepartementet A2011/1622/DISK

Antisemitism och islamofobi

– utbredning, orsaker och preventivt arbete

FORUM
FÖR
LEVANDE
HISTORIA

För sammanställningen svarar fil. dr Birgitta Löwander och fil. mag. Mirjam Hagström vid Forum för levande historia

Innehållsförteckning

Förord.....	2
1. Inledning.....	3
2. Hur kan Antisemitism och islamofobi förstås och förklaras?	5
3. Antisemitism och islamofobi i Sverige och i några andra länder i Europa	11
3.1 Hatsidor på internet.....	11
3.2 Hatbrott med antisemitiska och islamofobiska motiv	13
3.2.1 Brister i hatbrottsstatistiken	13
3.2.2 Hatbrott med antisemitiska motiv.....	14
3.2.3 Hatbrott med islamofobiska motiv	17
3.2.4 Hatbrott med vit makt-motiv	19
3.3 Diskrimineringsärenden	20
3.3.1 Undersökningar om diskriminering i Sverige.....	21
3.3.2 Regler för slakt – ett exempel på diskrimineringsärenden mot muslimer och judar	22
3.4 Antisemitiska och islamofobiska attityder	23
3.4.1 Undersökningar om attityder mot judar.....	23
3.4.2 Undersökningar om attityder till muslimer.....	28
3.4.3 Generella mönster	33
3.5 Vittnesmål om utsatthet	34
3.5.1 Upplevd utsatthet bland judar.....	34
3.5.2 Upplevd utsatthet bland muslimer	35
3.5.3 Undersökningar om bevittnade kränkningar.....	36
3.5.4 Internationella studier om utsatthet.....	37
3.6 Stereotypa och nedsättande föreställningar i läromedel.....	39
4. Preventivt arbete och goda exempel.....	40
4.1 Exempel på arbetet mot antisemitism	40
4.2 Exempel på arbetet mot islamofobi.....	45
4.3 Exempel på arbetet mot hat och rasism på internet.....	50
5. Sammanfattning.....	52
6. Referenslitteratur	56

Bilagor

1. Regeringsuppdraget
2. Övrig litteratur inom området antisemitism sammanställd av fil. dr. Henrik Bachner
3. Redovisning av olika myndigheters och intresseorganisationers arbete mot antisemitism och islamofobi i Sverige

Förord

Forum för levande historia fick av regeringen i mars 2011 uppdraget att sammanställa kunskaper om antisemitism och islamofobi, nationellt och internationellt. Sammanställningen skulle överlämnas i mitten av augusti 2011. Den tid som stått till förfogande har varit ovanligt kort för ett så omfattande uppdrag. Men jag kan med tillfredsställelse konstatera att vi har lyckats genomföra uppdraget under den utsatta tiden. De två medarbetare som gjort det möjligt är fil. dr. Birgitta Löwander och fil. mag. Mirjam Hagström, som med god kännedom om forskningsfältet under kort tid, läst och analyserat ett omfattande material. Till stöd för sitt arbete har de inbjudit två referensgrupper bestående av forskare samt företrädare för muslimska och judiska samfund och organisationer, som givits möjlighet att lämna bidrag till sammanställningen. Jag vill tacka dem för deras värdefulla kommentarer.

Ett grunduppdrag för Forum för levande historia är att stärka demokrati, tolerans och mänskliga rättigheter och att motverka olika former av intolerans. Till dessa former räknar vi förutom antisemitism och islamofobi (eller muslimism som muslimska organisationer föredrar), antiziganism, xenofobi, homofobi och handikappism. Inom ramen för grunduppdraget har vi bland annat initierat en serie undersökningar och en flerårig plan för att kartlägga attityder och värderingar bland ungdomar. År 2004 presenterades den första undersökningen som kartlade skolungdomars attityder till invandrare, flyktingar, muslimer, romer, judar och homosexuella. Sex år senare utfördes en ny nationell ungdomsundersökning. Under år 2011 kommer en fördjupad studie av unga pojkar i förorter att presenteras. Under år 2012 planeras en uppföljning av gymnasieungdomarna från 2010 års undersökning. Dessa olika undersökningar syftar till att ta fram kunskaper om intoleransens former och uttryck i samtiden och att vara vägledande för Forums arbete med förmedling av specialkunskaper och pedagogiska metoder.

Vi lämnar inte några rekommendationer till regeringen utifrån denna sammanställning, men jag tillåter mig att göra några reflektioner. En första reflektion är det behov som finns av mer forskning om intoleransens former, orsaker och konsekvenser. Extrema och våldsuppmuntrande sidor på internet ökar dramatiskt. Det är uppenbart att internet och sociala medier har utvecklats till centrala fora för spridning av grovt intoleranta och rasistiska värderingar, något som i Norge fått katastrofala konsekvenser. Här är kunskaperna ännu bristfälliga. Kunskapen om de uttryck intoleransen tar sig under själva uppfartssträckan är kanske den viktigaste faktorn för att kunna motverka och förebygga intolerans. Läromedel i skolorna har uppenbara brister. Det finns stort behov av återkommande granskning och översyn av innehåll i allt undervisningsmaterial för skolan. När det gäller preventivt arbete, så finns exempel, men det krävs någon form av evidens för att de ska kunna kallas ”goda”. Det råder generellt en brist på vetenskaplig utvärdering av preventivt arbete mot såväl antisemitism som mot islamofobi.

Jag vill avslutningsvis framhålla det starka engagemang som finns bland intresseorganisationer vars löpande arbete är av utomordentlig vikt för att hjälpa och vägleda utsatta grupper att ta vara på sina rättigheter och för att motverka motsättningar. Detta engagemang är en värdefull tillgång för samhället och bör tilldelas mer samhälleligt stöd.

Det är min förhoppning att denna sammanställning ska lägga grund för olika åtgärder.

Eskil Franck
Överintendent vid Forum för levande historia

1. Inledning

Denna sammanställning har gjorts på uppdrag av regeringen och arbetsmarknadsdepartementet. Enligt uppdraget ska sammanställningen redovisa den kunskap som finns om antisemitiska och islamofobiska föreställningar i Sverige, liksom den kunskap som finns om de judiska och muslimska gruppernas utsatthet och benägenhet att tillvarata sina rättigheter. Vidare ska sammanställningen redovisa preventivt arbete och identifiera goda exempel på åtgärder och metoder för att motverka och förebygga antisemitism och islamofobi. Därtill omfattar uppdraget att kartlägga, sammanställa och värdera forskning inom området samt att sammanställa erfarenheter, forskning och goda exempel från andra relevanta länder inom EU.

Arbetet baseras på framtagande av litteratur, genomläsningar, bedömningar och analyser av ett stort antal forskningsarbeten, utredningar och annat tryckt material samt av webbsidor. Av tidsmässiga skäl har det inte varit möjligt att presentera en uttömmande diskussion om fenomenens utbredning och utveckling. Tonvikt har lagts vid kvantitativa studier och mellanstatliga rapporter. För att belysa utvecklingstendenser krävs en analys av offentliga diskurser likaväl som idéanalytiska. Genomgången visar att det trots det stora antalet titlar fortfarande råder påtaglig brist på nationell och internationell jämförbar statistik på området och att det endast undantagsvis finns undersökningar om hur dessa minoriteter utsätts för diskriminering och annan negativ särbehandling nationellt och internationellt, liksom det saknas undersökningar om hur dessa minoriteter upplever sin utsatthet. Dessa brister har påtalats från internationella övervakningsorgan inom EU och Europarådet. Genomgången gör det tydligt att det behövs mer forskning och bättre dokumentation av brott och diskriminering samt av den utsatthet som dessa grupper möter i Sverige och i andra länder. Det behövs även mer forskning för att belysa hur antisemitism och islamofobi kan förebyggas.

Arbetet har utförts under en ovanligt kort tidsperiod, med start i april 2011 och avslutning i mitten av augusti 2011. De som utfört arbetet är två medarbetare vid Forum för levande historia, fil. dr. Birgitta Löwander och fil. mag. Mirjam Hagström. Två referensgrupper har samlats som rådgivare och för att kommentera sammanställningen.

Deltagare i referensgrupper i samband med regeringsuppdraget:

Referensgrupp om antisemitism

Lena Posner-Körösi, ordförande i Judiska Centralrådet

Lena Jersenius, kanslichef och utbildningsansvarig SKMA

Willy Silberstein, styrelseordförande SKMA

Yvonne Jacobsson, chef för Judiska museet i Stockholm

Barbara Spectre, verkställande direktör PAIDEIA

Jonathan Leman journalist EXPO

Fred Kahn ordförande, Judiska församlingen i Malmö

Shneur Kesselman Rabbin, Judiska församlingen i Malmö

Henrik Bachner fil. dr. idéhistoria

Anders Lange prof. emeritus psykologi

Referensgrupp om islamofobi

Mohammed Ibrahim Benmaklouf, vice ordförande, Sveriges unga muslimer

Yasri Khan, ordförande, Svenska muslimer för fred och rättvisa

Elvir Gigovic, verksamhetschef, studieförbundet Ibn Rushd Mälardistriktet

Anna Ardin, projektledare One Sweden, Kista folkhögskola

Radia Quahabi, ordförande, Muslimska kvinnoföreningen

Fatima Doubakil, ordförande, Muslimska mänskliga rättighetskommittén

Omar Mustafa, ordförande, Islamiska förbundet

Bejzat Becirov, ordförande, Islamic Center Malmö

Jonas Otterbeck, docent religionsvetenskap, Lunds universitet

Pieter Bevelander, prof. IMER, Malmö högskola

Rapportens disposition

I kapitel 2 redovisas hur antisemitism och islamofobi definieras och förklaras av myndigheter, organisationer och av forskare. I kapitel 3 redovisas kunskap om antisemitismens och islamofobins omfattning, uttryck och konsekvenser i Sverige och i andra EU länder. Mått på antisemitism och islamofobi redovisas under sex rubriker. Vi inleder med det snabbt växande antalet *hatsidor på internet*. Därefter följer en redovisning av *brott med antisemitiska och islamofobiska motiv* samt brott rubricerade *”vit makt”*, hämtat från brottstatistiken i Sverige och i andra europeiska länder. De problem som vidhänger statistiken beskrivs. Under denna rubrik återfinns rapporter om de högerextrema gruppernas aktiviteter i Sverige och andra europeiska länder. I det tredje avsnittet redovisas *diskrimineringsärenden* och exempel på hur judiska och muslimska grupper diskrimineras i Sverige. Därefter följer ett avsnitt om förekomst av *antisemitiska och islamofobiska attityder* bland vuxna och ungdomar. Två exempel beskrivs. I det femte avsnittet redovisas undersökningar om judiska och muslimska personer vittnesmål om sin *utsatthet för övergrepp* i Sverige. Kapitlet avslutas med ett exempel på *brister i svenska läromedel*, som bidrar till stereotypa och fördomsfulla föreställningar om judar och om muslimer. Den internationella bilden beskrivs med stöd av rapporter från olika mellanstatliga organisationer samt med ett urval ur forskningslitteratur på området. I kapitel 4 presenteras exempel på det arbete som bedrivs av olika aktörer i syfte att motverka och förebygga dessa fenomen nationellt och internationellt. Kapitel 5 är en sammanfattning av rapportens innehåll. I bilagedelen till denna rapport finns en mer utförlig beskrivning av vilket arbete som bedrivs i Sverige av utvalda intresseorganisationer och myndigheter. I bilagedelen finns även en utförlig litteraturlista inom området antisemitism.

2. Hur kan Antisemitism och islamofobi förstås och förklaras?

Internationella deklARATIONER har varit vägledande för hur organisationer studerar antisemitism och islamofobi parallellt med rasism och främlingsfientlighet. I rapporter från EU och andra mellanstatliga och internationella organisationer framställs antisemitism och islamofobi som två jämförbara fenomen. Alla är inte nöjda med denna jämförelse. Vad man kan säga är att antisemitism och islamofobi är två komplexa fenomen med en del likheter (se t ex Schiffer & Wagner 2010). Frågan ”Are Muslims the new Jews?” har på senare tid rests i olika internationella sammanhang. Företrädare för judiska organisationer har liksom experter på antisemitism svarat nej på frågan med hänvisning till de stora skillnaderna som föreligger mellan antisemitismens och islamofobins framväxt och konsekvenser (geopolitik och migration, diskriminering kontra pogromer och Förintelsen) och att det krävs helt skilda strategier för att åtgärda antisemitism respektive islamofobi (se t ex Cesarani 2007, Bunzl 2007). I denna sammanställning finns det därför anledning att hålla isär antisemitism och islamofobi.

Hur begreppen och deras återverkningar ska definieras och studeras varierar mellan myndigheter, organisationer och inom forskningen. Det finns skäl att skilja forskares perspektiv från myndigheters och intresseorganisationers eftersom det finns skillnader i roller och ansvar för att åtgärda och bekämpa konsekvenser av antisemitism och islamofobi. Och det finns skäl att göra en åtskillnad mellan olika forskningstraditioner och forskningsdiscipliner. Detta till trots har det inom forskningen formulerats generella teorier som kan appliceras såväl på antisemitism som på islamofobi.

Generella förklarings teorier

Inom forskning är begreppsdefinitioner centrala och ett led i forskningens praktik och hur man analyserar problem och studerar effekter, söker teoretisk och empirisk kunskap och förklaringar. En uppdelning brukar göras mellan makro- och mikroperspektiv eller mellan samhälls- och individperspektiv. Men det är en fördel om man kan söka förklaringar till fenomenen antisemitism och islamofobi såväl hos enskilda individer som i samtida och historiska diskurser (tankemodeller) om judar och om muslimer. Stereotypiseringar, fördomar likaväl som rasistiska ideologier och diskurser är kategoriseringar som samverkar på olika plan.

En utbredd förklaring inom socialpsykologin och psykologin till varför vi hyser negativa attityder och fördomar är att de fyller olika funktioner för oss (Katz 1960). Generellt hjälper attityder oss att förstå och tolka världen och att vägleda oss till behovstillfredsställelse. Attityder har även funktionen att försvara vår självkänsla, stärka vårt självförtroende och skydda oss från kritik. Fördomar är framförallt förbundna med starka antipatier som bygger på felaktiga och orubbliga generaliseringar om ”de andra” (Allport 1954). Fördomsfulla människor utser andra till syndabockar, d.v.s. tillskriver andra grupper av människor nedsättande, avvikande och hotfulla egenskaper och utpekar dessa till att bära skuld för allt ont (Allport op cit). Denna teori har utvecklats till en generell socialpsykologisk teori om vår benägenhet att tillskriva ”den andre” egenskaper

som vi ogillar och som vi anser oss vara befriade från, egenskaper som står i kontrast till vår självbild (se t. ex. Trankell 1974, 1984).

Även den psykologiska och psykoanalytiska forskningen har lämnat bidrag till hur fördomar utvecklas och ondskefulla personligheter (Valentin 1962) uppstår. En av de mest inflytelserika teorierna är en teori om den auktoritära personligheten (Adorno m. fl. 1950, Altmeyer 1954) som fortfarande används (se t. ex. Heitmeyer 2007, Zick & Kupper 2009). Dessa förklaringar baseras på teorier om disharmoni mellan undertryckta böjelser och moraluppfattningar som sprids genom uppfostran, eller i enskilda och grupper av människors känslor av besvikelse, skuldkomplex och mindervärdighetskänslor.

Den sociologiska forskningen å andra sidan söker förklaringar till mänskligt beteende i människors sociala, kulturella, politiska och ekonomiska villkor och miljöer. Ett speciellt intresse finns för att förklara utbredda föreställningar, dominerande diskurser och ideologier som uttryck för samhällets strukturella och institutionella maktfördelning och maktutövning (se t. ex. Miles 1989) som utestänger vissa grupper från kulturella eller symboliska resurser (Hall 1993). Enligt vissa forskare är föreställningar om judar, muslimer, araber och afrikaner kollektivt integrerade i hela det västerländska tänkandet och världsuppfattningen (Balibar & Wallerstein 1991).

Förutom de psykologiska och sociologiska förklaringsmodellerna har historisk forskning bidragit med analyser av fördomsfulla och stereotypa bilder av judar och muslimer, hur bilderna uppkommit, använts och exploaterats samt hur de i olika skeden och situationer försetts med nya rationaliseringar (se t. ex. Bachner 1999).

Antisemitism - definitioner och uttryck

Antisemitismens historia genom tiderna finns väl dokumenterad (se t. ex. Valentin 1962, Bachner 1999, Beller 2009). Termen antisemitism lanserades 1873 av tysken Wilhelm Marr och blev synonymt med aversion mot judarna eller hat mot judar, som "ras" i enlighet med tidens "rasvetenskap" eller rasistiska föreställningar.

Antisemitism kan uppträda i olika politiska och religiösa miljöer. En indelning av antisemitism i fyra historiska grundformer presenteras i boken "Was ist Antisemitismus?" (Benz 2004);

- Kristen antijudaism
- Modern/rasistisk antisemitism
- Antisemitism relaterad till Förintelsen
- Antisionistisk antisemitism

I samband med OSCE/ODIHR senaste konferens 2011 i Prag, gjordes en åtskillnad mellan moderna och traditionella former av antisemitism. Till de moderna eller samtida formerna av antisemitism räknas antijudiska uppfattningar som kommer till uttryck i kontexter som rör staten Israel och den israelisk-palestinska konflikten och konspirationistorier om judar som upphov till terrorattentatet mot WTC den 11 september 2001 och krigen i Irak och Afghanistan.

Huruvida det idag existerar en kvalitativt ny form av antisemitism eller om det snarare handlar om reaktivering och anpassning av redan existerande tankemönster har diskuterats (se Bachner 2011). Vi kan konstatera att olika former av antisemitism lever parallellt och att dagens antisemitism uppträder i en rad olika sammanhang. Flera forskare pekar på att den i viktiga avseenden kan relateras till händelseutvecklingen i Mellanöstern där framförallt Israel-Palestinakonflikten tenderar att aktivera befintliga negativa föreställningar mot judar (Bergmann & Wetzel 2003) Denna form av antisemitism uttrycks i såväl fysiska handlingar; hot, trakasserier, skadegörelse, våld men också genom förstärkning av antijudiska och antisemitiska diskurser i offentlig debatt, i medier och via internet.

Den definition av antisemitism som på senare år fått stor spridning i väst är framtagen gemensamt av EU och OSCE/ODIHR (EUMC 2003). Den refereras till av bland andra US State Department (2008) och European Forum on Antisemitism. Definitionen lyder i sina inledande rader och i svensk översättning¹: ”Antisemitism är en viss uppfattning om judar som kan uttryckas som hat mot judar. Retoriska och fysiska uttryck för antisemitism riktas mot judar och ickejudar och/eller deras egendom, mot judiska gruppers institutioner samt religiösa byggnader och platser”.

I Sverige använde Statens offentliga utredningar (SOU 1999:20) en definition av antisemitism som har likheter med den ovan: ”en samling attityder och diskurser om judar som bland annat handlar om negativa differenser och uteslutning, om förträngningar, projektioner och fantasier. Vad som skiljer antisemitismen från andra liknande rasistiska och främlingsfientliga diskurser är dess långa historiska roll i den västerländska civilisationen och speciellt de starka inslagen av tro på judarnas makt, moraliska mindervärdighet och ondska. Antisemitism kan inte tolkas eller förstås utan att det sätts in i ett historiskt sammanhang”.

Inom forskningen diskuterar man om antisemitism ska betraktas som en form av rasism. Det har varit föremål för omfattande diskussioner över tid (se Katz 1983, Bravo Lopéz 2009). De som invänder anser att det inte är möjligt med hänvisning till religionens roll. En motsvarande diskussion förekommer när det gäller islamofobi, se nedan.

En definition av antisemitism som fått spridning inom forskningen därför att den beaktar såväl individnivå och samhällsnivå, individuella och kollektiva uppfattningar likaväl som handlingar, och därmed söker överskrida olika disciplinära skiljelinjer är formulerad av sociologen Helen Fein (1987). Fein’s definition av antisemitism lyder i svensk översättning (Bachner & Ring 2006): ”Antisemitism är en bestående latent struktur av föreställningar fientliga mot judar som kollektiv, vilka på det individuella planet manifesteras som attityder, i kulturen som myter, ideologi, folkliga traditioner och bildspråk, samt i handlingar som social eller legal diskriminering, politisk mobilisering mot judarna och kollektivt eller statligt våld, vilket resulterar i och/eller syftar till att fjärma, driva bort eller tillintetgöra judar just för att de är judar”.

---

¹ För en fullständig version se www.european-forum-on-antisemitism.org
<http://www.fra.europa.eu/fraWebsite/material/pub/AS/AS-WorkingDefinition-draft.pdf>

Islamofobi – definitioner och uttryck

Islamofobi uppfattas vanligen som ett nytt fenomen. Men om man med begreppet islamofobi vill beskriva en uppfattning om islam och muslimer som Europas ”andra” går islamofobi tillbaka till 700-talet. Vissa forskare anser att den västerländska stereotypiseringen av islam, muslimer och den arabiska världen florerade som starkast under 1800-talets kolonialtid och tider av nationalstatsbyggande (Said 1978, Hall 1992). Då präglades de motsättningar och de ojämlika maktförhållanden mellan öst och väst, mellan orienten och occidenten, mellan den muslimska och den judisk-kristna världen som vi ser idag. Tiden för det Ottomanska riket beskrivs som en period präglad av konflikter och motsättningar, något som anses påverka Turkiets möjligheter till EU-inträde idag (Laitin 2010). Andra forskare har ifrågasatt denna syn och hävdar att maktförhållandena skiftat genom historien. Det har funnits tider då européer varit utsatta för muslimskt våld och perioder då handel och diplomati mellan öst och väst utvecklats (Colley 2002).

I det sammanhanget kan nämnas den konspirationsteori som fått stor spridning i USA sedan den lanserades 2005 av pseudonymen Bat Ye´or under boktiteln ”Eurabia – The Euro-Arab Axis” (se Malm 2009, Gardell 2010). Teorin hävdar i korthet att islam sedan 600-talet utgjort en ockupationsapparat för att överta Europa och göra det till ett kalifat med stöd av oljepengar och sammansvärjningar på högsta nivå, samt genom invandring och högt barnafödande. En rad böcker har följt på temat Eurabia och utvecklats till en central del av den västerländska diskursen om islam (Malm op cit). Det är också ett vanligt tema på högerextrema forum på nätet (Lagerlöf 2006).

I den tongivande rapporten från Commission on British Muslims and Islamophobia i Storbritannien som baserades på konsultationer med muslimska organisationer och forskare på 1990-talet identifierades en rad kännetecken på islamofobi² (Runnymede Trust 1997), i svensk översättning av Otterbeck & Bevelander (2006):

1. Om islam ses som monolitiskt och statiskt eller som mångfaldigt och dynamiskt,
2. Om islam ses som annorlunda och separat eller som liknande och ömsesidigt beroende,
3. Om islam ses som underlägset eller som jämställt,
4. Om islam ses som en aggressiv fiende eller som en samarbetspartner,
5. Om muslimer ses som manipulativa eller som uppriktiga,
6. Om muslimsk kritik av ”Väst” avvisas eller diskuteras,
7. Om diskriminerande beteenden mot muslimer försvaras eller kritiseras,
8. Om anti-muslimskt tal ses som naturligt eller som problematiskt.

Den internationella samarbetsorganisationen European Commission against Racism and Intolerance (ECRI) har definierat islamofobi som: ”the fear of or prejudiced viewpoint towards Islam, Muslims and matters pertaining to them (ECRI 2006). Whether it takes the shape of daily forms of racism and discrimination or more violent forms, Islamophobia is a violation of human rights and a threat to social cohesion”. EU:s myndighet EUMC och senare FRA har inte formulerat någon egen definition av

---

² En uppföljning gjordes av perioden 1997-2004, (se *Islamophobia, issues, challenges and action – Getting there? – a review of progress 1997-200*, Runnymede trust 2004)

islamofobi. Man hänvisar till brotts- och antidiskrimineringslagstiftningen för att dokumentera och motverka alla former av diskriminering och våldsbrott mot muslimer (EUMC 2006).

Den svenska Nationalencyklopedin har en definition av islamofobi med tydliga paralleller till antisemitism: "Islamofobi är rädsla för islam, överdrivna föreställningar om att islam är en religion som leder till negativa beteenden och att muslimers närvaro i ett samhälle utgör en fara. Islamofobin kombineras ofta med idéer om en stor muslimsk konspiration som avser att störta det västerländska samhället, att jämföra med antisemitism".

Inom forskningen finns en uppsjö definitioner av begreppet islamofobi. Många internationella forskare använder begreppet islamofobi utan att definiera det eller använder det vagt eller snävt i betydelsen "fear of Muslims and Islam; rejection of the Muslim religion; or a form of differentialist racism" (Helbling 2011). Det är ofta oklart om islamofobi är negativa attityder till en grupp människor – att jämföra med xenofobi (främlingsfientlighet) – eller reflekterar en kritisk position till Islam. Helbling föreslår följande definition: "indiscriminate negative attitudes or emotions directed at Islam or Muslims". Den svenske religionshistorikern Mattias Gardell (2010) definierar islamofobi på följande sätt: "socialt reproducerade fördomar om och aversion mot islam och muslimer, samt handlingar och praktiker som angriper, exkluderar eller diskriminerar människor på basis av att de är eller antas vara muslimer och associeras till islam".

Tidigare var det islam som religion som betraktades som en fiende, idag uppfattas inte religionen islam som hotfull utan muslimer som folk, speciellt muslimer som är invandrare (Halliday 1999, Gottschalk and Greenberg 2008, Jahrbuch für Islamophobieforschung 2011) och det är inte längre enbart i sensationspress som sådana tankegångar förs utan i mainstream media. Därför menar en del forskare att man bör byta ut islamofobi mot *muslimism* i betydelsen "a rejection of a population on the grounds of Muslimness" (Bunzl 2007, Bravo Lopéz 2009). Antimuslimska strömningar påverkar muslimer oavsett om de är praktiserande muslimer eller inte (Halliday 1999, Modood 2003). Hatet som högerextrema grupper tidigare riktade mot utlänningar riktar de idag mot samma individer för att de är muslimer.

Andra kritiska brittiska forskare beskriver att det i dagens Storbritannien råder såväl diskursiv som institutionell rasism riktad mot muslimer (se Abbas 2005). Den brittiske forskare Chris Allen (2010) föreslår att islamofobi ska definieras som en ideologi att jämföra med rasism, som sprider negativa uppfattningar om muslimer och om islam som "andra" och som får sociala, ekonomiska och politiska konsekvenser i vardagen i form av utestängande, fördomar och diskriminering av muslimer och islam. Denna definition har likheter med svenska Integrationsverket (2007b) som beskrev islamofobi som rasistiska och diskriminerande uttryck riktade mot muslimer, som kan uttryckas i hot och våld riktade mot muslimer eller genom exkludering av muslimer.

Efter terrorattacken mot USA den 11 september 2001 och den av USA:s president deklarerade "kriget mot terrorismen" anser brittiska forskare att det skett en demonisering inte bara av muslimer utan även av *multiculturalism* (som i Storbritannien

betecknar mångkulturalistisk politik eller integrationspolitik³) (Kundnani 2007, Fekete 2009). Dessa forskare anser att 1970-talets integrationspolitik i Storbritannien har avstannat och lämnat plats för en ”anti-muslim and anti-asylum culture”.

Även om den svenska forskningen om islamofobi ännu är relativt begränsad så finns det en omfattande forskning kring invandring, integration och mångkultur och ett ökande forskningsintresse för ”vardagsrasism”. Det finns tydliga paralleller till den brittiska forskningen som hävdar att det råder strukturell och institutionell rasism i Sverige mot invandrare och därmed även mot muslimer, se t ex antologin *Bortom vi och dom – teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*, redaktörer Masoud Kamali & Paulina De los Reyes (SOU 2005:41).⁴ Strukturell diskrimineringen skall förstås som diskriminering ur ett strukturellt perspektiv ”Människor formar strukturer, strukturer formar människor”. Utredningen framhåller även likheten med strukturell rasism utifrån en förståelse av rasism som ”stereotypa föreställningar om invandrares och svenskars kulturer, ofta helt väsensskilda och oförenliga”.

Med begreppet vardagsrasism sammanfogas begreppen institutionell och individuell rasism (Essed 2005). Rasism är inte endast baserat på ”den fördomsfulla personens psykologi” eller ”rådande praktiker inom alla dessa [samhällets] institutioner” (Essed 2005: 76, van Dijk 2005). Rasism är en ”en process som upprätthåller ojämlika maktförhållanden” i alla vardagssituationer.⁵

---

³ Diskussionen om mångkulturpolitik i Sverige har direkta paralleller till den som pågår i Storbritannien, se t ex Ålund och Schierup 1991.

⁴ Regeringen definierar i direktivet till den utredning som kom parallellt med antologin strukturell diskriminering som följer: ”Med strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet avses således i dessa utredningsdirektiv regler, normer, rutiner, vedertagna förhållningssätt och beteenden i institutioner och andra samhällsstrukturer som utgör hinder för etniska eller religiösa minoriteter att uppnå lika rättigheter och möjligheter som majoriteten av befolkningen har. Sådan diskriminering kan vara synlig eller dold och den kan ske avsiktligt eller oavsiktligt” (SOU 2005: 56).

⁵ Ulrika Schmauchs avhandling från 2006 är ett exempel på senare studier av vardagsrasismen i Sverige. Hon studerar erfarenheter av vardagsrasism bland svenskar med afrikansk bakgrund och undersöker vilka strategier de använder i sin vardag för att hantera olika former av rasism.

3. Antisemitism och islamofobi i Sverige och i några andra länder i Europa

3.1 Hatsidor på internet

Det kanske största problemet när det gäller spridning av antisemitism och islamofobi sker via internet och sociala medier. Enligt uppgifter från både Wiesenthal center⁶ och från nätverket INACH⁷ finns det idag ca 15 000 hemsidor på internet med rasistiskt innehåll och hatiska uttalanden. Till dessa ska läggas kommentarsfälten i medier och på minoritesgruppernas webbsidor. Att det skett en dramatisk ökning på kort tid framgår av Wiesenthals uppgifter från 2009 som då uppskattade antalet rasistiska hemsidor till 8 000 (Akdeniz 2009). I en rapport från 2004 rapporteras 600 rasistiska webbsidor (The Inter-Parliamentary Council against Antisemitism 2004). Weitzman framhöll att det inte är internet som är upphov till hatbrotten, de återspeglar uppfattningar som finns i samhället.

Mellanstatliga organisationer har återkommande framfört sina farhågor och vädjat till medlemsländerna om aktiva insatser och samarbeten för att bättre övervaka och komma med åtgärdsprogram. ECRI varnar för den omfattning som den organiserade extremhögern sprider rasistiskt material på internet i Norge, Tyskland, Belgien och Frankrike (ECRI 2009a, 2009b, 2009c, 2010b). Samma oro har ECRI uttryckt om Sverige i en tidigare omgång (ECRI 2005, 2009). ECRI rekommenderar länderna att lägga mer kraft på att motverka rasismen på nätet och att åtala de skyldiga. ECRI pekar på hur den politiska debatten i Norge, Storbritannien, Frankrike, Österrike och Polen och speciellt i relation till att säkerhetsfrågor på senare tid har färgats av rasism och fördomar (ECRI 2009, ECRI 2010a, 2010b, 2010c, 2010d). Konsekvensen av detta är att stereotyper om personer med muslimsk bakgrund sprids genom medierapportering och genom den politiska diskursen. I Storbritannien och Tyskland lyfter ECRI fram problem som uppstår för exempelvis muslimska grupper inom arbetet mot terrorism (ECRI 2010a, 2009b). Under den tidigare omgången uttalade ECRI oro för samma typ av problem i Danmark (ECRI 2006).

Även FRA (2007b) ser en tydligt ökande trend att högerextrema grupper i de flesta EU-länder använder internet för att sprida hatpropaganda. Genom detta kan grupperna organisera sig mer internationellt. Internet är också en arena för personer som inte har en direkt koppling till högerextrema miljöer att uttrycka, sprida och finna stöd för sina rasistiska åsikter. Rapporter vittnar även om hur webbsidor med ett specifikt antimuslimskt budskap har ökat mycket i många EU-länder under 2000-talet och övervakningsorgan har uttryckt oro över denna trend i exempelvis Belgien, Nederländerna och Frankrike (International Helsinki Federation for Human Rights 2005).

---

⁶ Anförande av Weitzman vid OSCE/ODIHR högnivåmöte i Prag mars 2011

⁷ INACH är en paraplyorganisation som samlar organisationer som arbetar mot hat och diskriminering på internet. Svenska EXPO ingår i detta nätverk.

EUROPOL kommer årligen ut med en rapport om terrorism i EU. Den senaste rapporten är från 2011 och där beskriver organisationen det ökade internationella samarbetet mellan terrorist- och extremgrupper på senare tid. Speciellt ökar kontakterna genom sociala media. EUROPOL skriver att ”internet is currently a crucial facilitating factor for both terrorists and extremists. The internet has reached a firmly established position in the array of instruments used for radicalization and self-radicalisation, propaganda, incitement and recruitment.” (EUROPOL 2011: 11).

OSCE/ODIHR har tagit initiativ till flera expertmöten om hatpropaganda på internet och hatbrott (se rapporter från de senaste mötena OSCE/ODIHR 2010c, 2010d). Att motverka hatbrott och rasism på internet är en stor utmaning för medlemsländerna. Svårigheterna med att kontrollera internet handlar bland annat om yttrandefrihetsfrågor, problem att identifiera vem som är ansvarig och att material sprids mellan länder med olika lagstiftning. Yttrandefriheten är också en anledning till varför vissa anser att internet inte bör regleras. Ett speciellt problem finns med övervakning av webb 2.0 och sociala nätverk eftersom den utvecklingen har inneburit att varje enskild användare har större möjligheter att få ut sitt budskap. Flera länder har också haft stora problem med s.k. ”hit lists” – listor med personliga detaljer om individer – som är en dold uppmaning till våld och som läggs upp på internet. Det finns många exempel på att sådana listor har resulterat i våldsbrott. Förutom utsatthet för fysiskt våld skapar listorna stora problem och mycket oro för de utsatta. Annat exempel på våldsamt material som sprids på internet är filmer som visar hatbrott och som uppmuntrar till fortsatt våld.

I Sverige har David Lagerlöf, expert på EXPO, kartlagt islamofobi och antisemitism på internet i två artiklar (Lagerlöf 2006 och 2007) och han har sammanfattningsvis funnit att:⁸

- Konspirationsteorier är det vanligaste temat för både antisemitism och islamofobi på internet. Konspirationerna porträtterar en kamp mellan raser eller kulturer, beroende på vilken grupp man tillhör, och motståndaren i denna kamp är ”etablissemangen” bestående av exempelvis politiker och media.
- Den judiska gruppen får ofta rollen som de ”yttersta konspiratörerna” de som egentligen styr hela skeendet.⁹
- Den muslimska gruppen ses snarare som ”fysiska ockupanter” som aktivt försöker ta över samhället genom massinvandring och barnafödande.¹⁰

---

⁸ Lagerlöfs kartläggning fokuserar på främlingsfientliga, rasistiska och nazistiska webbsidor och på material som publicerats mellan juni 2004 och juli 2005. Författaren menar att trots att det också förekommer denna typ av yttringar på andra webbsidor så är det inte i samma utsträckning som på de ovannämnda gruppernas webbsidor.

⁹ Judarnas påstådda strävan efter makt är ett återkommande tema som också är en del av den klassiska antisemitismen. Den judiska gruppen påstås ha en ”strategi” och en ”stark intern lojalitet” som verkar för att åstadkomma ”degenerering av samhället” ofta genom ras- eller kulturblandning. Även andra klassiskt antisemitiska teman är vanliga som att man förnekar eller ifrågasätter av Förintelsen och konspirationsteorier om den judiska gruppens makt över media.

¹⁰ Judarnas påstådda strävan efter makt är ett återkommande tema som också är en del av den klassiska antisemitismen. Den judiska gruppen påstås ha en ”strategi” och en ”stark intern lojalitet” som verkar för att åstadkomma ”degenerering av samhället” ofta genom ras- eller kulturblandning. Även andra klassiskt antisemitiska teman är vanliga som att man förnekar eller ifrågasätter av Förintelsen och konspirationsteorier om den judiska gruppens makt över media.

- De rasistiska gruppernas roll blir att försvara landet mot dessa ”hot”.

Lagerlöf (2006) framhåller att en skillnad mellan de invandrarfientliga partier som försöker nå ut genom demokratiska arenor och nazistiska grupper och övriga högerextrema grupper blev tydlig efter terrorådalen i London 2005. De förstnämnda grupperna pekar på terrornätverken som ett islamistiskt problem som måste bekämpas genom att stoppa invandringen. Nazisterna beklagar å sin sida att så många ser islam som det stora hotet eftersom detta döljer det bakomliggande problemet som enligt dem är de ”kosmopolitiska parasiterna”, ett kodord för judar.

3.2 Hatbrott med antisemitiska och islamofobiska motiv

3.2.1 Brister i hatbrottsstatistiken

Inledningsvis återger vi de brister som finns i hatbrottsstatistiken som Brå uppmärksammat (Brå 2010a, 2010b):

- Det är svårt att jämföra resultatet i de olika rapporterna eftersom definitioner och insamlingsmetoder har förändrats över tid.¹¹
- Mörkertalen är stora eftersom många brott av olika anledningar inte anmäls till polisen.¹²
- Förutom individens benägenhet att anmäla brott så finns det även många andra praktiska hinder innan ett brott som begåtts kommer med i den redovisade hatbrottsstatistiken. Det görs exempelvis olika bedömning av vad som är ett hatbrott på olika instanser och av olika aktörer inom anmälnings- och lagföringsprocessen.¹³
- Statistiken bygger på ett ”brottsofferperspektiv” eftersom den i regel baseras på offrets egen tolkning av händelsen.¹⁴ Brottsbeskrivningen bygger med andra ord ofta på vad individen uppfattat av gärningsmannens motiv.

När det gäller hatbrott med islamofobiska och antisemitiska motiv specifikt finns det tveksamheter till att dokumentera dessa typer av brottsanmälningar under rubriken antireligiösa brott. Mycket tyder på att negativa attityder även riktas mot muslimer och judar som kategorier utan att dessa attityder motiveras av en negativ inställning till religionen (islam resp. judendom). När det gäller antisemitiska brott är motivet relativt

¹¹ Se Brå 2010b för en detaljerad genomgång av förändringarna över tid.

¹² Enligt Brå finns det ett antal olika faktorer som påverkar huruvida man anmäler brott som man utsätts för. Det kan handla om att offret inte själv definierar brottet som hatbrott, att offret känner skam och rädsla eller en känsla av att en anmälan ändå inte leder någonstans – att inte bli trodd (Brå 2008 och Brå 2010b). Bland de organisationer vi har varit i kontakt med inför författandet av denna rapport så uppfattade man att den sistnämnda faktor är den vanligaste orsaken till att hatbrott så sällan anmäls. Representanterna för muslimska organisationer lyfte även fram att det finns en okunskap om vilka rättigheter och möjligheter som individen har i Sverige.

¹³ Se Brås rapporter 2010a och 2010b för mer detaljerade beskrivningar av processen.

¹⁴ Andra uppgifter som man går på är signalement, gärningspersonens uttalande, information via relaterade anmälningar, namn på offer och nationellt ursprung.

sällan grundat i negativa föreställningar om judendomen utan anknyter oftare till andra former av negativa stereotyper om judar som kategori.¹⁵ Brå gör denna tolkning eftersom ett brott definieras som antisemitiskt när gärningsmannen har ”begått brottet på grund av att denne uppfattat att målsäganden är av judisk härkomst” (Brå 2010b: 16). Begreppet härkomst antyder tillhörighet till etnisk grupp och inte en trosuppfattning. Det innebär troligtvis att definitionen täcker olika typer av antisemitiska brott men att klassificeringen av brotten som antireligiösa är missvisande. I relation till islamofobiska hatbrott betonar Brå å andra sidan att det är ”i stor sett enbart uttryck kopplade till religionen islam och uttryck som kan särskiljas från det främlingsfientliga motivet som blir bedömda som islamofobiska hatbrott.” (Brå 2010b: 16). Utifrån detta verkar det troligt att brottsstatistiken över islamofobiska hatbrott inte täcker alla brott som riktas mot muslimer. Offren har tolkat att de utsatts för brott på grund av att de är muslimer. En annan fråga om definitioner som behöver klargöras är om brott som riktar sig mot staten Israel och dess politik kodas som hatbrott i Brås statistik eller inte (Brå 2010b).¹⁶

3.2.2 Hatbrott med antisemitiska motiv

Säkerhetspolisens rapport över antisemitiska hatbrott från år 2005 visade:

- 151 anmälningar om brott med antisemitiska motiv år 2004
- Ungefär en tredjedel av de antisemitiska brotten hade vitmaktideologiska motiv.
- Hets mot folkgrupp var det vanligaste brottet.

Brå tog över ansvaret för brottsstatistiken från SÄPO år 2006. Deras definition av antisemitiska hatbrott lyder: ”[...] brott som begås på grund av rädsla för, fientlighet eller hat mot judendomen och den judiska befolkningen som aktiverar en reaktion mot judendomen, judisk egendom, dess institutioner eller den eller dem som är, eller uppfattas vara, judar eller representanter för den judiska befolkningen.” (Brå 2010a: 42). Följande kan sammanfattas från Brås rapporter (Brå 2007, 2009, 2010a, 2011):

- 161 anmälningar om hatbrott med antisemitiskt motiv registrerades under år 2010.
- Under 2009 registrerades 250 anmälningar om antisemitiska brott, högre än någon gång tidigare under 2000-talet. En motsvarande ökning har registrerats i flera andra europeiska länder under 2009 (se nedan).¹⁷

De antisemitiska hatbrottens karaktär beskrivs av Brå på följande sätt:

- Från 2008 ökade anmälningarna om antisemitiska hatbrott på internet och år 2010 var internet den vanligaste platsen för brott.

---

¹⁵ Denna invändning framfördes på mötet med judiska organisationer.

¹⁶ Brå förklarar att anledningen till detta är ”att brottet då inte är specifikt riktat mot den judiska befolkningsgruppen eller judendomen” (Brå 2010b: 17). Som framhållits ovan är temat Israel/Mellanösterkonflikten en viktig kontext för antisemitiska uttryck.

¹⁷ Brå skriver att ökningen i Sverige år 2009 kan bero på att denna typ av brott har diskuterats mer i media det senaste året och att händelser i anslutning till en tennismatch i Malmö 2009 orsakade en stor mängd anmälningar. Internationellt har ökningen 2009 kopplats till händelser som rör konflikten i Israel och Palestina.

- År 2010 registrerades 42 anmälningar om antisemitiska brott med vit makt-ideologiska motiv. Det är en minskning från 2009 då antalet var 69 anmälningar. Under 2000-talet har antalet anmälningar inom denna kategori legat på i genomsnitt 40 stycken per år.
- En klar majoritet av de antisemitiska brotten utfördes av person som var obekant till offret.
- Det är oftast män som är gärningsmän och medelåldern för alla antireligiösa brott var 35 år 2010
- År 2009 var antalet anmälningar om brott med antisemitiska motiv störst i storstadslänen. I förhållande till folkmängden var andelen brott högst i Skånes län, följt av Stockholms län.
- Hälften av alla brott med antisemitiska motiv som anmäldes 2009 var fortfarande ouppklarade i mars 2011¹⁸.

Sverige i internationell jämförelse

EUMC genomförde en övergripande kartläggning av omfattningen av antisemitism i EU länderna år 2003 (EUMC 2004a). FRA har sedan uppdaterat resultatet årligen (se bland annat FRA 2010a, 2010b, 2011a). I den senaste rapporten som täcker perioden 2001-2010 jämförs data från Österrike, Frankrike, Tyskland och Sverige, medlemsländer som har data som tillåter jämförelse över tid:

- Under perioden 2001–2009 var antalet brott i Tyskland, Österrike och Sverige oförändrat, medan antalet brott i Frankrike har varierat stort under samma tid.
- I framförallt Frankrike och Storbritannien har man observerat att tillfälliga upptrappningar i konflikten i Mellanöstern under en tid har lett till ett ökat antal antisemitiska brott.¹⁹
- FRA misstänker att det är en stor underrapportering av antisemitiska incidenter i EU- länderna (FRA 2011a). Intervjuundersökningen från 2003 stödjer detta antagande (EUMC 2004b).

OSCE/ODIHR senaste rapport (OSCE/ODIHR 2010a²⁰, 2010b) kan sammanfattas med följande punkter:

- Av 56 medlemsstater uppgav 20 att de samlar data om antisemitiska hatbrott varav endast Österrike, Tjeckien, Tyskland, Italien, Sverige och Storbritannien har skickat in data över antisemitiska hatbrott till 2009 års rapport.
- Sverige är efter Tyskland och Storbritannien det land som har största antalet inrapporterade brott.²¹

¹⁸ Uppklarade är en hopslagen kategori av anmälningar under utredning och övriga ouppklarade (Brå 2011).

¹⁹ Se den brittiska organisationen Community Security Trusts (CST) rapport *Antisemitic Incidents Report 2010* (2011) för detaljerad information om de incidenter som man menade triggades av konflikten på Gaza i början på 2009 och i mindre utsträckning av "Ship to Gaza" i juni 2010. Rapporten visar även att antisemitiska incidenter har ökat i Storbritannien under hela 2000-talet.

²⁰ Undersökningen bygger på en enkät till National Points of Contact on Combating Hate Crimes (NPC:s), perioden februari – mars 2010.

- Frankrike, Spanien och USA har rapporterat en ökning av antisemitiska hatbrott efter konflikten på Gazaremsan under 2009.
- OSCE uttrycker en oro över situationen för den judiska befolkningen i Malmö (OSCE/ODIHR 2010b).

År 2010 publicerade Tel Aviv University en rapport om antisemitism i världen.²² Den bygger på forskning och rapporter från flera olika länder och den visar bland annat följande (Antisemitism Worldwide 2011):

- De flesta länder har observerat en tydlig minskning av antisemitiska incidenter under 2010.
- År 2009 var ett ”peak year” i flertalet länder på grund av en ökning av incidenter i anslutning till *Operation Cast Lead*²³.
- Flera länder har noterat en negativ trend under hela 2000-talet och det gäller även om man räknar bort incidenter som relaterade till speciella händelser i Mellanöstern.
- År 2010 registrerades en ökning av incidenter i anslutning till *Ship to Gaza*, men antalet nådde inte upp till nivåerna efter *Operation Cast Lead* 2009.
- Under 2010 uppmättes högsta nivåerna av våldsincidenter i Kanada, Storbritannien och Frankrike och i relation till dessa länder var våldsbrotten i Sverige lågt.
- Det är oftast ”synliga” judar som bär traditionella kläder eller kippa som drabbas och de utsätts oftast på offentliga platser och i närheten av synagogor och judiska skolor.
- I Sverige och i Norge menar judiska grupper att det finns en tendens att bagatellisera och förneka förekomst av antisemitism. (Detta stöds även av vissa forskare, se till exempel Bachner 2011).
- I Malmö och i Amsterdam rapporterades exempel på familjer som valt att flytta på grund av en känsla av otrygghet.
- Sverige framställs i negativ dager med hänvisning till händelser i Malmö.

ECRI har i sin senaste rekommendationer för perioden 2008-2012²⁴ bland annat uttalat oro över antisemitismen i Belgien, Bulgarien, Grekland, Norge, Schweiz, Slovakien, Storbritannien, Tjeckien, Tyskland, Ungern och Österrike, (OSCE/ODIHR 2010a). Besök i Sverige är inplanerat för 2012.

---

²¹ Antal brott i parantes: Italien (47), Storbritannien, Sverige (250), Tjeckien (48), Tyskland (1 690) (703+924+374 från olika källor) och Österrike (12)

²² Argentina, Armenien, Australien, Brasilien, Belgien, Bulgarien, Chile, Danmark, Egypten, Estland, Finland, Frankrike, Grekland, Italien, Iran, Kanada, Kazakstan, Kroatien, Kirgizstan, Lettland, Litauen, Mexiko, Moldavien, Nederländerna, Nya Zeeland, Polen, Ryssland, Schweiz, Slovakien, Spanien, Storbritannien, Sverige, Sydafrika, Tjeckien, Tyskland, Ukraina, Ungern, USA, Vitryssland och Österrike.

²³ Militäroffensiv som genomfördes av den israeliska militären mot Hamas på Gazaremsan efter en tid av beskjutning israeliska städer från Gaza. Pågick mellan december 2008 och januari 2009.

²⁴ Till exempel Rekommendation nr 6 ”On Combating the Dissemination of Racist, Xenophobic and Antisemitic Material Via the Internet” (ECRI 2000b) och Rekommendation nr 9 ”on the Fight Against Antisemitism” (ECRI 2004).

3.2.3 Hatbrott med islamofobiska motiv

Första gången som Sverige samlade in data över hatbrott med islamofobiska motiv var efter terrordåden den 11 september 2001 (Larsson 2005). Polisen fann då 200 brott med islamofobiska motiv och det ansågs inte föreligga någon anledning att fortsätta särskilja de islamofobiska hatbrotten i statistiken. År 2005 togs dock ett regeringsbeslut om särredovisning av hatbrott med islamofobiskt motiv och från och med 2006 redovisas denna typ av brott i Brås statistik.²⁵

Enligt Brås definition bygger ett islamofobiskt motiv på en ”rädsla för, fientlighet eller hat mot islam och muslimer och som aktiverar en antiislamisk reaktion mot islam, muslimsk egendom, dess institutioner eller den eller dem som är, uppfattas vara muslimer eller representanter för muslimer.” (Brå 2010a: 42). Från Brås rapporter framgår följande (Brå 2007, 2009, 2010a, 2011):

- År 2006 registrerades 252 hatbrottsanmälningar med islamofobiskt motiv och sedan dess har antalet varierat
- År 2010 anmäldes 272 brott med islamofobiska motiv.

De islamofobiska hatbrottens karaktär beskrivs av Brå på följande sätt:

- Ungefär vart femte anmälning om brott med islamofobiskt motiv har skett i hemmet respektive på allmänna platser. En tiondel av brotten som anmäls utförs på internet.
- Precis som för antisemitiska brott är det oftast män som är gärningsmän och år 2010 var medelåldern för alla antireligiösa brott 35 år.
- År 2010 registrerades 14 anmälningar om islamofobiska brott med vit-makt ideologiska motiv. Antalet har inte varierat nämnvärt.
- Hälften av de anmälda brotten utfördes på distans och av en person som var obekant till offret.
- Störst antal islamofobiska brott utfördes i storstadslänen men i förhållande till folkmängden var andelen brott högst i Örebro län, följt av Stockholms, Skåne och Värmlands län.
- Fyra av sex brott med islamofobiskt motiv som anmäldes 2009 var i mars 2011 uppklarade.

Sverige i internationell jämförelse

FN:s flyktingkommissariat nämner islamofobi som en av de stora utmaningarna för Europa i dag. De menar att politiker och regeringar har misslyckats med att bekämpa islamofobi och att skydda muslimer mot utsatthet, hatbrott och diskriminering i samhället (UNHCR 2010a). Flyktingkommissariaten pekar även på problem som kan

---

²⁵ Nya sökord kom då med på listan till genomsökning av fritexten som exempelvis slöja, huvudduk och Allah (Brå 2007). Den generella listan har sedan tidigare innehållit många sökord med koppling till islamofobiska brott som exempelvis Bin Laden, islam, muslim och moské. År 2006 var 95 procent av de islamofobiska brotten kopplade till den generella listan. Sökordslistan uppdateras varje år och ord kommer till eller tas bort men Brå bedömning är att detta inte påverkar statistiken nämnvärt (Brå 2010b).

komma av att många populistiska partier i Europa har använt sig av en hatpropaganda riktad mot muslimer i sina politiska kampanjer (UNCHR 2010b).

År 2006 publicerade EUMC rapporten *Muslims in the European Union – Discrimination and Islamophobia* som bygger på landsrapporter från de olika medlemsstaterna. Detta är första gången som EUMC använder sig av mer systematiska metoder för att samla information om muslimers utsatthet i Europa.²⁶ Resultatet kan sammanfattas som följer:

- Muslimer är i hög grad utsatta för allt från fördomar och verbala trakasserier till våld och hat i medlemsstaterna.
- Muslimer är utsatta på alla samhälliga områden, exempelvis på bostadsmarknaden, i skolan och på arbetsmarknaden.
- Muslimers utsatthet kan inte bara förklaras genom en utsatthet på grund av religiös tro utan bör också ses utifrån ett rasistiskt och främlingsfientligt perspektiv.

EUMC/FRA analyserade situationen för muslimer i medlemsstaterna efter 11 september 2001, efter mordet på Theo van Gogh i Nederländerna 2004 och efter bombningarna i Madrid 2004 och London 2005 (FRA 2007, EUMC 2002, 2005a). Rapporterna visar följande:

- En ökad grad av trakasserier och aggressioner mot individer och institutioner rapporterades efter 11 september dåden. (EUMC 2002, FRA 2007).
- Kvinnor med slöja och personer som ”ser ut” att ha en muslimsk eller arabisk bakgrund drabbas i större utsträckning (EUMC 2002).
- En ökning av trakasserier och attacker mot muslimer och muslimska institutioner har rapporterats från medlemsländerna efter händelser som mordet på Theo van Gogh i Nederländerna 2004 och bombdåden i London 2005 (FRA 2007, EUMC 2005a). Ökningarna var dock temporära och den snabba responsen från myndigheter ansågs i många länder ha förebyggt en mer allvarlig situation.
- Nynazistiska och andra grupper av extremhögern har använt sig av den ökade rädsla för terrordåd i Europa för att sprida sina rasistiska budskap (EUMC 2002).
- I många länder har det blivit mer accepterat inom den politiska arenan att framföra och stödja stereotyper om muslimer efter dåden jämfört med innan (EUMC 2002).

EUMC lyfter i en rapport fram de problem som är relaterade till polisens arbete med att bekämpa rasistiska brott i medlemsländerna (EUMC 2005b). Det saknas i hög grad goda exempel. Storbritannien lyfts fram som ett land där brottsförebyggande insatser fungerar väl. Även Frankrike, Tyskland och Sverige får beröm.

---

²⁶ Vid tiden för denna studie så var det få länder som kunde skilja ut brott med islamofobiska motiv och det var överlag få brott som definierades som islamofobiska i landsrapporterna.

En sammanfattning av ODIHRs senaste observationer (OSCE/ODIHR 2010a) visar:

- Av de 56 medlemsländerna uppger 17 att de samlar in data om hatbrott mot muslimer. För år 2009 var det endast Österrike och Sverige som rapporterat in data.
- Frankrike, Spanien och USA rapporterade om en ökning av hatbrott mot muslimer efter konflikten på Gazaremsan år 2009.
- Ökat våld mot muslimer och muslimska institutioner rapporterades från intresseorganisationer i Schweiz i anslutning till folkomröstningen om minareter.

ECRI har sammanställt rekommendationer till medlemsstaterna om hur man kan arbeta mot muslimers utsatthet.²⁷ ECRI framhåller att situationen har försämrats för de sårbara grupperna (däribland muslimer) under 2009 på grund av den ekonomiska krisen (ECRI 2010e). År 2009 uttalade ECRI oro över muslimers utsatthet i Belgien, Bulgarien, Norge, Schweiz, Storbritannien, Tyskland och Österrike (OSCE/ODIHR 2010a). Besök har ännu inte genomfört i Sverige under denna omgång.

3.2.4 Hatbrott med vit makt-motiv

Det har skett en uppdelning av de högerextrema grupperna och deras fiendebilder under senare år. Medan de parlamentariska främlingsfientliga partierna i Sverige och i resten av Europa, varav en del har sin bakgrund i de antisemitiska högerextrema grupperna, idag vänder sina fientliga anklagelser mot muslimer och det de kallar ”islamisering” av samhället, riktar de utomparlamentariska högerextrema grupperna oförtrutet sitt hat mot judar (Lagerlöf 2006, Bjurwald 2011, Brå & Säkerhetspolisen 2009).

I Brås statistik över hatbrott från år 2010 framkom följande:

- 450 anmälningar om hatbrott med vit makt-ideologiska motiv registrerades under 2010 vilket var 9 procent av det totala antalet anmälningar om hatbrott under året.
- Vanligaste brottet var hets mot folkgrupp följt av skadegörelse/klotter och olaga hot/ofredande.
- Antalet brott har varit ungefär det samma sedan år 2004
- Av det totala antalet hatbrottsanmälningar med vit makt-ideologiska motiv var 80 procent främlingsfientliga, 9 procent antisemitiska och 3 procent islamofobiska.

Säkerhetspolisen och Brå har tillsammans publicerat rapporten *Våldsamt politisk extremism* (2009) som beskriver grupper inom vit makt-miljön och den autonoma miljön i Sverige. Följande kan sammanfattas från rapporten:

- 1 409 personer har under en tioårsperiod dömts eller misstänkts för politiskt motiverade brott i Sverige.
- Antalet politiskt motiverade brott uppgår till 2 432 stycken varav 1 225 har misstänkta kopplingar till vit makt-miljön och 1 207 till den autonoma miljön.
- Vit makt-miljön i Sverige domineras av unga män

---

²⁷ Se exempelvis rekommendation nr 5 on Combating Intolerance and Discrimination against Muslims (ECRI 2000a).

- De har erfarenhet av dödligt våld och har en relativt stor tillgång till vapen och personer med vapenutbildning.
- Vit makt-miljön är defensiv jämfört medan de autonoma grupperna.
- Inom vit makt-miljön riktas även hot mot personer inom minoritetsgrupper eller personer som stödjer minoritetens rättigheter.
- Brå och säkerhetspolisen framhåller att vit makt-miljön i Sverige är begränsad och att de inte direkt utgör något hot mot det demokratiska samhället men att de utgör ett allvarligt hot mot enskilda individer. De har stor tillgång till vapen, sprängmedel.
- Extremistgrupperna är i förhållande till folkmängd jämnstora i Danmark, Tyskland och Sverige men lite mindre i Norge.
- De svenska vit makt-miljöerna har mer tillgång till skjutvapen och sprängmedel i jämförelse med liknande grupper i Norge, Danmark och Tyskland.
- Brå och säkerhetspolisen menar att det största risken för större politiskt motiverade brott är att mindre grupper av radikala aktivister organiserar sig runt ett politiskt mål.

Enligt EUROPOL (2011) har högerextrema grupper blivit alltmer aktiva på internet och speciellt i sociala forum vilket EUROPOL tror kommer att innebära nya hot från grupperna i framtiden. Även om det under de senaste åren varit få attacker eller hot från högerextrema grupper i Europa så visar deras propaganda att de söker sprida sin ideologi och värva nya medlemmar och att de även i fortsättningen måste ses som ett hot inom EU.

3.3 Diskrimineringsärenden

Diskrimineringsombudsmannen fick år 2010 in 2 892 anmälningar om diskriminering varav 101 var för diskrimineringsgrunden religion eller annan trosuppfattning. Det var en ökning från året innan då det kom in 64 anmälningar (DO 2011). År 2010 var de vanligast förekommande diskrimineringsgrunderna funktionsnedsättning (965 anmälningar) och etnisk tillhörighet (761 anmälningar). Se promemoria från Diskrimineringsombudsmannen för en mer ingående beskrivning av anmälningar och rättsfall (bilaga 3.3).

Det finns stora mörkertal och det har samma orsaker som nämnts i relation till hatbrottsstatistiken ovan (diskuteras även i bilaga 3.3). Att många väljer att inte anmäla incidenter kan bero på en osäkerhet om vilka rättigheter man har och hur man kan gå tillväga för att anmäla.²⁸ Men också att man inte tror att en anmälan kan göra någon

²⁸ I FRAs årsrapport från 2010 framkommer att kunskapen om antidiskrimineringsorgan är låg i de flesta länder i Europa. I Finland, Malta, Storbritannien och Sverige är medveten högst (över 40 procent vet vart man ska vända sig om man blir diskriminerad). Integrationsbarometern 2005 visar att de grupper i Sverige som har störst kunskap om vart man ska vända sig om man blir diskriminerad är högutbildade, storstadsbor och män. De muslimska organisationerna som konsulterats i arbetet med denna kartläggning pekade på hur viktigt det var att utbilda individer om deras rättigheter för att komma åt de stora mörkertalen.

skillnad (Integrationsverket 2006a, DO 2010, FRA 2010a).²⁹ Det finns en misstro mot myndigheter och den misstron har visat sig vara större för dem som utsatts för diskriminering (DO 2010).

Även i andra länder i EU är antalet anmälningar om diskriminering till jämställdhetsorgan (motsvarande till DO) lågt trots att studier visar att många personer med minoritets- eller invandrarbakgrund har upplevt diskriminering (FRA 2010a). Frankrike utgör ett undantag med 10 500 anmälningar år 2009. Sverige, Belgien och Irland har ett högre antal anmälningar än genomsnittet i Europa (350 anmälningar per år och land). Samtliga länder som för statistik över anmälningar rapporterade en ökning år 2009. Störst var ökningen i Frankrike.

3.3.1 Undersökningar om diskriminering i Sverige

Myndigheter och forskare har studerat diskrimineringens utbredning, orsaker och verkningar i Sverige och nedan följer ett urval av dessa studier. Det är få anmälningar från, och kanske som en konsekvens av det, få undersökningar om diskriminering mot personer med judisk bakgrund.

Moshen Hakim (2005) har för Integrationsverkets räkning gjort en genomgång av 2004 års DO-anmälningar inom diskrimineringsgrunderna etnisk bakgrund och religiös tillhörighet. Syftet var att undersöka vilken etnisk bakgrund anmälarna hade och vilket samhällsområde anmälningen gällde.³⁰ Kartläggningen visade att majoriteten av anmälningarna till DO 2003 och 2004 kom från personer med muslimsk bakgrund. Närmare hälften av anmälningarna gällde arbetslivet. Det var en jämn uppdelning med anmälningar från privat och offentlig sektor.

Brå publicerade år 2008 en studie rörande diskriminering av personer med utländsk bakgrund i rättsprocessen.³¹ Resultatet visade att diskrimineringen är utbredd på alla nivåer inom rättsväsendet. Generellt framkom att arbetet inom rättsväsendet påverkades av informella koder och förhållningssätt.

Muslimerna var en av de grupper som var extra utsatta inom rättsväsendet och som oftare än andra grupper dömdes utifrån stereotypa föreställningar.

DO har genom praktikprovning studerat bostadsmarknaden och resultatet redovisas i en rapport från 2010. Studien visar att muslimer i hög grad riskerar att utsättas för diskriminering på bostadsmarknaden. Den mest diskriminerade gruppen i Sverige är dock romer. Även andra studier visar att personer med muslimsk bakgrund diskrimineras på bostadsmarknaden (Ahmed & Hammarstedt 2008). Många gånger är diskrimineringen

---

²⁹ Bland EU länderna var det absolut flest av de som inte har anmält diskriminering som inte hade gjort det eftersom man anser att det inte skulle ändra eller förbättra något ifall man gjorde det (FRA 2010a).

³⁰ Undersökningen inkluderar alla anmälningar under 2004 och bestämningen av etnisk bakgrund bygger på analys av anmälarens namn, ursprungsland eller andra identitetsmarkörer. Hakim jämför även med en analys av diskrimineringsanmälningar från 2003 genomförd av DO.

³¹ Undersökningen bygger på en analys av 168 inkomna diskrimineringsanmälningar till DO och webbenkäter och fokusgruppsintervjuer med aktörer inom rättsväsendet.

subtil och den som blir diskriminerad kanske inte ens uppfattar det. I andra fall är diskrimineringen mer uppenbar, t ex när en person nekas bostad på oförklarliga grunder. I en tidigare DO-rapport om bostadsmarknaden sägs att ”olika system eller strukturer som mer eller mindre medvetet utformats så att de ger ett utrymme för godtyckliga bedömningar” (DO 2008a: 44). DO drar slutsatsen att vissa etniska grupper har sämre möjligheter på bostadsmarknaden.

Olof Åslund och Dan-Olof Rooth (2005) forskare vid Uppsala universitet respektive högskolan i Kalmar, har undersökt ifall terrorattackerna den 11 september 2001 i USA som har visat sig påverka attityderna till muslimer i Sverige också har påverkat i vilken grad svenska muslimer diskrimineras på arbetsmarknaden. Resultatet visar att diskrimineringen inte påverkas av lättföränderliga attityder utan att de snarare handlar om vad författarna kallar *statistisk diskriminering*, det vill säga fördomar om bristande språkkunskaper och kvalitet på utbildning etc. (Åslund & Rooth 2005). Liknande slutsats förs fram av Zan Strabac och Ola Listhaug (2008) som utifrån data från *European Values Survey* 1999-2000 finner att det fanns en högre grad av fördomar mot muslimer i de 30 europeiska länder som deltog i undersökningen än det fanns fördomar mot invandrare i dessa länder även innan terrordåden i Europa och USA under 2000-talet som anses ha triggat fördomarna mot muslimer. Författarna drar slutsatsen att fördomarna mot muslimer i Europa har djupare rötter än vad som ibland framhålls i diskussioner efter 11 september. De finner samma typ och grad av fördomar mot muslimer i länder där den muslimska befolkningen är mycket liten, som i länder i Östeuropa, på Island och i Finland, som i länder där muslimer utgör en större del av befolkningen. Författarna tolkar detta som ett bevis på att internationella händelser och diskurser färgar av sig även i länder utan inhemsk muslimsk befolkning.

I DO-studien *Diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet* (2008b) uppmärksammas flera problem med hur svenska judar och deras historia porträtteras i svenska skolor. Exempelvis framställs judars historia oftast i relation till förföljelse och massmord och aldrig i andra positiva sammanhang. Även språkundervisningen i jiddisch är eftersatt trots att det är ett nationellt minoritetsspråk. Det framkommer också att judiska barn har upplevt trakasserier i skolan och att de är utsatta av elever och lärare. Föräldrar har blivit tillsagda att se till att barnen inte använder davidsstjärnor i skolan eller pratar sitt minoritetsspråk för att undvika trakasserier. I en rapport från Skolverket (2006) *De nationella minoriteternas utbildningssituation* framkommer att problemet med att få elever får undervisning i jiddisch inte beror på ett bristande engagemang bland kommunerna utan på att föräldrar ibland drar sig för att placera barn i skolor med jiddisch som alternativ eller att ha hemspråk på grund av den allmänna hotbild som finns mot uttalat judiska inrättningar.

3.3.2 Regler för slakt – ett exempel på diskrimineringsärenden mot muslimer och judar

Ett område där muslimska och judiska intressen möts är i förhållande till regler för slakt som finns i Sverige. I ett yttrande över Djurskyddsmyndighetens redovisning av regeringsuppdraget om religiös slakt (dnr Jo2005/1112) framför Judiska Centralrådet,

Sveriges Muslimska Råd och Broderskapsrörelsen gemensamt sina krav (Judiska Centralrådet m. fl. 2005). I yttrandet hävdas att Sverige genom EU-medlemskapet och ratificering av internationella konventioner har godkänt ett utvidgat religionsfrihetsbegrepp som även innefattar sedvänjor och ritualer. Friheten bör inte kunna inskränkas genom annan lagstiftning så som djurskyddslagen gör i Sverige. Organisationerna framhåller att de flesta andra länder i Europa har lagstiftning som tar hänsyn till kraven från de religiösa grupperna. En statlig utredning har föreslagit alternativa metoder som båda grupperna kan acceptera men organisationerna föreslår att andra metoder än den som utretts också granskas av myndigheterna. Framförallt vill de, för att komma åt diskrimineringsproblemen i den nuvarande lagstiftningen, införa en undantagsparagraf om religiös slakt i djurskyddslagen så som EU-direktiv och Europakonventionen påbjuder. DO rekommenderar i ett remissvar att djurskyddsmyndigheten utreder den slaktmetod ”after-cut-stunning” som är accepterad av en majoritet av judiska såväl som muslimska grupper (DO 2005).

3.4 Antisemitiska och islamofobiska attityder

Under perioden 2003-2010 utfördes en rad statistiska undersökningar i Sverige och i andra EU länder - av attityder till judar och muslimer i syfte att bedöma utbredningen av antisemitism och islamofobi. Resultaten är inte helt jämförbara eftersom de baseras på olika attitydmått och datainsamlingsmetoder.³² I det följande beskrivs trender och tendenser där det finns serier av undersökningar som är jämförbara. För detaljerade mått hänvisas till de olika undersökningarna. Förutom de statistiska studierna redovisas även resultat från undersökningar som använt kvalitativa mätmetoder.

3.4.1 Undersökningar om attityder mot judar

Forum för levande historia och *Brå* genomförde år 2005 en undersökning av antisemitiska attityder bland befolkningen (16-75 år) i Sverige.³³ Resultaten visade bland annat följande (Bachner & Ring 2006):

- 5 procent av befolkningen uttryckte en konsekvent antisemitisk föreställning och 59 procent avvisade på ett generellt sätt antisemitiska fördomar (sammanslagen antisemitismskala³⁴).
- Det fanns inte några större skillnader i attityder eller grad av antisemitism mellan vuxna (19-75 år) och ungdomar (16-18 år).

---

³² I en ännu inte publicerad forskningsantologi om islamofobi i västeuropeiska länder (inklusive Sverige) uppmärksammas även andra problem med att jämföra resultat från attitydundersökningar (Helbling 2011 work in progress). När majoritetsbefolkningens attityder till muslimer och Islam mäts är de ofta mått på attityder till de ursprungsländer som flertalet muslimer kommer ifrån (t ex Turkiet och Marocko i Nederländerna).

³³ Undersökningen är en postenkätundersökning år 2005, se Bachner och Ring 2006.

³⁴ Bygger på fem attitydmått (Föreställningar om makt och inflytande; Antisemitism relaterat till förintelsen, Antisemitism är judarnas eget fel; Antisemitism relaterat till Israel; Avvisande till jude som statsminister) och sammanlagt 15 påståenden, Bachner och Ring 2006, bilaga 1.

- Gamla antisemitiska stereotyper om girighet, snålhet, makt och utsugning är fortfarande aktiva parallellt med nyare former av antisemitism.³⁵
- 14 procent instämde helt eller delvis i påståendet att ”judarna utnyttjar nazisternas judeutrotning (Förintelsen) i ekonomiska och politiska syften”.
- 8 procent instämde helt eller delvis i påståendet att ”på grund av Israels politik tycker jag allt mer illa om judar”.

Integrationsverket lät under sin tid utföra en serie attitydundersökningar som kallas Integrationsbarometern. Åren 2004, 2005 och 2007 inkluderar en indikator med endast två påståenden för att mäta attityder mot judar i Sverige.³⁶ Resultaten visar i huvuddrag följande (Integrationsverket 2005a, 2006a, 2007a):

- 2 procent av befolkningen instämde helt och 5 procent instämde delvis i de antisemitiska påståendena 2007.
- Andelen som avvisade antisemitiska påståenden minskade mellan 2004 och 2007 och andelen ambivalenta ökade under perioden.³⁷

Ungdomars negativa attityder till judar

Forum för levande historia (FLH) har vid två tillfällen, 2003³⁸ (tillsammans med *Brå*) och 2009³⁹, undersökt attityder mot judar bland skolungdomar i Sverige. Resultaten visar i huvuddrag följande (FLH/Brå 2004, FLH 2010):

- År 2009 var det 6,5 procent av ungdomarna som var mycket negativa till judar (indexvärde 6 av 6) och sammanlagt var det 18,6 som hade en negativ inställning till judar (indexvärde 5+6 av 6).
- Hälften av ungdomarna år 2009 hade en ambivalent inställning till judar.

³⁵ Se också Bachner 2011

³⁶ Undersökningarna baseras på postenkäter och åldrarna 16-78 år (Integrationsverket 2005a, 2006a, 2007a). Mätningens modellen bygger på ett indikatorverktyg som arbetats fram vid Bielefelds universitet. Integrationsverket använder endast den delen av indikatorverktyget som kallas ”traditionell antisemitism” och innefattar två påståenden ”Judar har för stort inflytande i Sverige!” och ”Genom sitt beteende är judarna medskyldiga till judeförföljelsen”. Det finns invändningar emot att använda resultatet för att beskriva utbredningen av antisemitism i Sverige eftersom undersökningen endast innefattar två påståenden.

³⁷ I undersökningen från 2005 var det en större andel som tog avstånd från båda negativa påståendena men år 2007 var nivåerna tillbaka på samma eller liknade nivåer som 2004.

³⁸ Undersökningen omfattade elever från klass 8 i grundskolan till och med sista årskursen på gymnasieskolan. Data insamlades via enkäter i klassrum år 2003 (FLH/BRÅ 2004). Intoleransmättet rör antisemitiska attityder och definieras i fotnot 3 ovan, det innefattar sex påståenden om gruppen judar och deras rättigheter i Sverige. Det finns även tre alternativa frågor som rör antisemitism och attityder mot judar.

³⁹ Undersökningen omfattar elever i årskurserna 1 och 3 på gymnasieskolan. Data insamlades via enkäter i klassrum år 2009 (FLH 2010). Intolerans definieras i denna undersökning som ”Ett explicit ställningstagande som innebär att inte fördrå, acceptera, respektera eller bejaka enskilda och grupper med annan hudfärg, etnisk härkomst, sexuellt läggning, tro, uppfattning med flera kategoriseringar.” (FLH 2010: 21). Index som mäter attityder mot judar innefattar fyra påståenden (se FLH 2010).

- Mellan 2003 och 2009 kunde små förändringar i negativ riktning observeras, dvs. elevernas svar tyder på en något mindre grad av tolerans mot judar år 2009 jämfört med tidigare undersökning.
- Mellan 2003-års undersökning (FLH 2004) och 2005-års undersökning (Bachner & Ring 2006) observerades en positiv förändring.⁴⁰ Andelen ungdomar (16-18 år) med mycket negativa attityderna mot judar var färre 2005 jämfört med 2003.

Antisemitism - internationella jämförelser

För att placera in bilden av utbredningen av antisemitism och negativa attityder mot judar i Sverige i en internationell kontext presenteras nedan några resultat från studier som jämför situationen över nationsgränser. Integrationsbarometern 2007 jämför resultatet från den svenska undersökningen med en tysk attitydundersökning från 2006 med samma indikatorer (Integrationsverket 2007a).⁴¹ Resultatet av jämförelsen visar i den mån det är möjligt att antisemitismen är mer utbredd i Tyskland än i Sverige:

- Det var en högre andel i Tyskland än i Sverige som tyckte att påståendet ”Judar har för stort inflytande i Sverige/Tyskland” stämmer helt eller delvis (14 respektive 7 procent).
- I förhållande till påståendet ”Genom sitt beteende är judarna medskyldiga till judeförföljelser!” var skillnaderna mindre mellan andel som ställde sig helt eller delvis bakom påståendet i Tyskland och i Sverige (10 respektive 8 procent).
- Skillnaderna mellan länderna har minskat i den senaste jämförelsen år 2007 (jämför med Integrationsverket 2005a och 2006a).

Forskningsprojektet “Group-focused Enmity in Europe”, som drivs av ett forskarteam vid universitetet i Bielefeldt, undersöker fördomar mot olika utsatta grupper i befolkningen.⁴² I projektet ingår åtta olika länder i Europa.⁴³ Studien visar följande resultat (Zick m. fl. 2009 och Zick m. fl. 2011):

- Studien uppmätte högre nivåer av antisemitiska attityder i framförallt Polen och Ungern i jämförelse med de övriga åtta länderna. Även Portugal uppvisade höga värden.
- I Frankrike och Italien var andelen som höll med i antisemitiska påståenden lägre än det europeiska genomsnittet. Lägst andel som höll med antisemitiska påståenden fanns i Nederländerna och Storbritannien.

⁴⁰ Författarna påpekar att resultatet bör tolkas med försiktighet på grund av metodmässiga skillnader.

⁴¹ Resultatet som presenteras här bygger på en jämförelse som integrationsverket har gjort och det måste tolkas varsamt eftersom jämförelsen bygger på olika undersökningar.

⁴² Undersökningen baseras på telefonintervjuer med 1 000 respondenter i vart och ett av de åtta länderna. Antisemitiska attityder mäts med fyra generella påståenden som ingår i en sammanlagd antisemitismskala och två påståenden som mäter antisemitism kopplat till Israel. I 2008 års studie definieras Group-focused Enmity som: “the syndrome of interlinked negative attitudes and prejudices towards groups identified as ‘other’, ‘different’ or ‘abnormal’ and assigned inferior social status. These take the form of antiimmigrant attitudes, racism, anti-Semitism, anti-Muslim attitudes, sexism and homophobia as well as prejudices against other identified groups.” (Zick m. fl. 2011: 13).

⁴³ Frankrike, Italien, Nederländerna, Polen, Portugal, Storbritannien, Tyskland, och Ungern.

- Sammanlagt var det närmare hälften av respondenterna i alla länder som höll med i påståenden om Israel som kan tolkas som antisemitiska.⁴⁴ Antisemitismen kopplad till Israel var lägst i Italien och högst i Polen.
- 37 procent instämde helt eller delvis i påståendet ”med tanke på Israels politik kan jag förstå varför människor tycker illa om judar”.⁴⁵

I en undersökning av Pew Global Attitudes Project från våren 2008 framkommer att inställningen till judar har blivit mer negativ i samtliga europeiska länder som deltog i undersökningen förutom i Storbritannien.⁴⁶ Nedan följer ett urval av övriga resultat (Pew Global Attitudes Project 2008):

- Närmare hälften av respondenterna i Spanien svarade år 2008 att de har en ofördelaktig eller delvis ofördelaktig inställning till judar, motsvarande andel i Polen var 36 procent och Ryssland 34 procent.
- Storbritannien hade 2008 lägst andel (9 procent) helt eller delvis negativa till judar i Europa följt av Frankrike (20 procent) och Tyskland (25 procent). I USA var andelen negativa (7 procent).
- En speciellt stor ökning negativa attityder har registreras i Spanien. De negativa attityderna har mer än fördubblats mellan 2005 och 2008. En ökning har också registrerats mellan 2005 och 2008 i Polen (9 procentenheter) och mellan 2004 och 2008 i Ryssland (9 procentenheter), i Frankrike (9 procentenheter) och i Tyskland (5 procentenheter). I Storbritannien har andelen negativa varit relativt den samma över åren.

Anti-Defamation League genomför regelbundet attitydundersökningar om antisemitism i Europa (2002⁴⁷, 2004⁴⁸, 2005⁴⁹, 2007a, 2007b⁵⁰, 2009⁵¹). Resultatet visar bland annat följande:

- År 2009 var det närmare hälften av de tillfrågade i Ungern, Polen och Spanien som instämde i tre av fyra antisemitiska stereotyper (2009).⁵²
- År 2009 Storbritannien var det endast 10 procent av de tillfrågade som höll med i tre av fyra av påståendena, i Frankrike och Tyskland var motsvarande andel 20 procent (2009).

⁴⁴ Indikatorn fanns inte med i den franska undersökningen.

⁴⁵ Frankrike ej inkluderat.

⁴⁶ Undersökningen baseras på telefonintervjuer i bland annat Frankrike, Spanien, Storbritannien, Tyskland och USA och intervjuer i Polen och Ryssland mellan mars och april 2008.

⁴⁷ Telefonintervjuundersökning i Italien, Nederländerna, Schweiz, Spanien och Österrike i september 2002.

⁴⁸ Telefonintervjuundersökning i Belgien, Danmark, Frankrike, Italien, Nederländerna, Schweiz, Spanien, Storbritannien, Tyskland och Österrike mellan mars och april 2004.

⁴⁹ Telefonintervjuundersökning i Belgien, Danmark, Frankrike, Italien, Nederländerna, Polen, Schweiz, Spanien, Storbritannien, Tyskland, Ungern och Österrike mellan april och maj 2005.

⁵⁰ Två telefonintervjuundersökningar. En i Belgien, Nederländerna, Schweiz, Storbritannien, Ungern och Österrike mellan maj och juni 2007 och en i Frankrike, Italien, Polen, Spanien och Tyskland mellan mars och april 2007.

⁵¹ Telefonintervjuundersökning i Frankrike, Polen, Spanien, Storbritannien, Tyskland, Ungern och Österrike mellan december 2008 och januari 2009.

⁵² Dessa fyra påståenden var: ”judar är mer lojala till Israel än till [respektive land]”, ”judar har för mycket inflytande i affärsvärlden”, ”judar har för mycket inflytande på den internationella finansmarknaden” och ”judar pratar fortfarande för mycket om vad som hände dem under Förintelsen”.

- I Nederländerna var det endast 8 procent som höll med i tre av de fyra påståendena år 2007.
- I Nederländerna och Storbritannien har de antisemitiska attityderna minskat över åren (2007 och 2009).
- Traditionella myter och stereotyper om judars makt och illojalitet är vanliga i dagens Europa.

Ett exempel på antisemitism

Kritik mot staten Israels politik är inte antisemitism i sig men när den innefattar element som grundas i stereotyper om judar eller när judar som etnisk grupp varhelst i världen hålls ansvariga för staten Israels beteende så kan uttalanden och attityder bli antisemitiska (Bachner & Ring 2006, Bachner 2007).

FLH/Brås undersökning från 2005 (Bachner & Ring 2006) hade med ett antal påståenden om Israel och resultatet visade att 4 procent av de vuxna (19–75 år) och 5 procent av de unga (16–18 år) på ett systematiskt sätt slöt upp bakom antisemitiska föreställningar och attityder relaterade till staten Israel (Bachner & Ring 2006). Ungefär en fjärdedel instämde helt eller delvis i påståendet att staten Israels politik präglas ”av en i Gamla Testamentet rotad hämndlystnad”. 14 procent instämde helt eller delvis i påståendet att ”det är Israels politik som orsakar judehat” och 8 procent instämde helt eller delvis i påståendet att ”på grund av Israels politik tycker jag allt mer illa om judar”.

Resultat från forskningsprojektet ”Group-focused Enmity in Europe” visar att antisemitismen kopplad till staten Israel är vanlig även i andra länder i Europa (Zick m. fl. 2008). Närmare hälften av respondenterna i studien höll år 2008 helt eller delvis med i påståenden som kritiserar Israel men som också var färgade av antisemitism.⁵³

Antisemitiska attityder orsakas inte av Mellanösternkonflikten men däremot kan de triggas av konflikten (Bachner & Ring 2006). Flera rapporter i Sverige och internationellt visar tydligt att konflikten i Mellanöstern kan ge bränsle åt fördomar och fientlighet (se t ex Bachner & Ring 2006, FRA 2010b).

Bachner (2011) understryker att det inte finns någon som helst grund för påståenden om att kritik mot Israel på ett generellt sätt skulle vara färgad av antisemitism, men menar samtidigt att debatten om Israel och Mellanöstern utgör den centrala kontexten för artikulering av antisemitiska uppfattningar i svensk offentlig debatt:

”Israeli policies and action, and the criticism they draw, serves as a stimulus for pre-existing anti-Jewish sentiments and prejudice to become manifest. But the debate on the Middle East also functions as a magnet for antisemitism because it constitutes a public arena where negative attitudes toward Jews can be legitimately articulated, since in this context they can easily be packaged and rationalized as criticism of Israel, Zionism or US foreign policy” (Bachner 2011: 358)

⁵³ Denna indikator var inte med i frågeformuläret till de franska respondenterna.

3.4.2 Undersökningar om attityder till muslimer

Många av de undersökningar som undersöker attityder till judar innefattar även indikatorer om attityder mot muslimer. Integrationsbarometern år 2004, 2005 och 2007 inkluderade två indikatorer med två påståenden i vardera för att mäta islamofobiska attityder bland befolkningen (16-78 år).⁵⁴ Följande resultat kan sammanfattas från rapporterna (Integrationsverket 2005a, 2006a och 2007a):

- Gruppen som helt ställde sig bakom islamofobiska påståenden varierar mellan 12 och 16 procent beroende på vilket påstående det handlar om (år 2007).⁵⁵
- En negativ trend har observerats mellan år 2004 och 2007 och den bygger på att de som avvisade islamofobiska påståenden har minskat över åren.⁵⁶

Integrationsbarometern 2004 och 2005 mäter även inställning till islam och muslimer utifrån andra indikatorer än de som mäter islamofobi ovan.⁵⁷ Följande kan sammanfattas från resultatet (Integrationsverket 2005a och 2006a):

- Det var få som möter muslimer i sitt vardagliga liv. Arbetsplatsen är där flest personer (15 procent) uppgav att de möter muslimer.
- Sju av tio uppgav att de har mycket dåliga kunskaper om islam.
- Inställningen till muslimer i Sverige och till islam i allmänhet försämrades efter terrorattentaten i London 2005.⁵⁸

Sociologiska institutionen vid *Uppsala universitet* har årligen, sedan 2005 genomfört undersökningen *Mångfaldsbarometern*. Det är en attitydundersökning om den etniska mångfalden i Sverige utifrån fyra olika dimensioner (arbete, religion, kultur och bostad).⁵⁹ Den senaste undersökningen är från 2010. Resultaten visar bland annat följande (Mella & Palm 2010):

---

⁵⁴ Även i fråga om attityder mot muslimer använder sig Integrationsverket av delar av en indikatormodell som utformats vid Bielefeld universitetet i Tyskland. Integrationsbarometern använder två indikatorer för att mäta islamofobi ("Allmänt ogillande av muslimer i Sverige" och "Avsikt att förhålla sig distanserat till muslimer") med två påståenden i vardera indikatorn.

⁵⁵ Påståendet "Jag skulle ha svårt att flytta till ett område med många muslimer" är ett undantag eftersom en fjärdedel av respondenterna instämmer helt och hållet. Se Göran Larssons avslutande kommentar i Integrationsverket 2006a för en diskussion om tveksamheter rörande hur respondenterna tolkar detta påstående.

⁵⁶ Även i fråga om islamofobi så är år 2005 ett undantag i och med att trenden då var positiv. Trenden år 2007 har dock igen gått i en negativ riktning med ökad negativ inställning till muslimer.

⁵⁷ Sex indikatorer avser att mäta allmänhetens föreställningar om islam och muslimer i Sverige: 1) Allmänhetens stöd för utövandet av islam i Sverige (fyra påståenden), 2) Allmänhetens inställning till att moskéer byggs i Sverige, 3) Allmänhetens inställning till att muslimska kvinnor bär slöja, 4) Allmänhetens inställning till påståendet att muslimer bör anstränga sig mer för att anpassa sig till det svenska samhället, 5) Allmänhetens erfarenhet av kontakter med muslimer inom tre samhällsområden, 6) Allmänhetens kunskaper om den muslimska religionen.

⁵⁸ Se Integrationsverket 2006a och Göran Larssons avslutande kommentar för en diskussion om tveksamheter kring detta resultat.

⁵⁹ Undersökningen är en postenkätundersökning, se *Mångfaldsbarometern 2005-2010*, Uppsala universitet 2005-2010. Inom dimensionen religion handlar tre av fyra påståenden direkt om muslimer och muslimska traditioner och ett påstående är mer allmänt inriktat på personer som inte firar svenska högtider vilket också kan innefatta judar. Påståendena är dock inte särredovisade utan samlade i ett index.

- Mångfald i förhållande till religionen är den dimension som uppvisade högst andel negativa attityder i jämförelse med de tre andra utvalda dimensionerna år 2010.
- Andelen mycket eller ganska negativa till mångfald i förhållande till religionen har ökat mellan 2005 och 2010.
- Andelen ambivalenta har minskat mellan 2005 och 2010.

Integrationsverket har i tre omgångar publicerat antologin *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige* (2005b, 2006b, 2007b). Rapporterna samlar kunskap om rasism och främlingsfientlighet med fokus på islamofobi, antisemitism och antiziganism. I artikeln *Attityder till islam och muslimer* undersöker Songur och Englund (2007) attityder till muslimer och islam bland två generationer svenska män.⁶⁰ Studien visar bland annat följande:

- De yngre männen var mer positivt inställda till muslimer i jämförelse med de äldre männen.
- De yngre männen var även mer nyanserade och kunniga om islam och muslimers situation i Sverige och hade i större utsträckning kontakt med muslimer i sin vardag.
- Trots att de flesta hade en positiv grundinställning så associerade alla, oavsett generation medvetet eller omedvetet islam och muslimer till negativa händelser.

Ungdomars negativa attityder till muslimer

I *FLH/Brå* undersökningen från 2005 inkluderas intoleransmåttan mot muslimer från 2003 års undersökning. Resultatet visar följande (Bachner och Ring 2006):

- En liten ökning av negativa attityder bland gymnasieungdomar (17-18 år) har observerats mellan undersökningen 2003 och 2005.⁶¹
- Det var år 2005, 11 procent av de yngre (16-18 år) och 8 procent av de äldre (19-75 år) som genom sina svar uttryckte konsekvent negativa attityder till muslimer.

I attitydundersökningar från *FLH/Brå* år 2003⁶² och från *FLH* år 2009⁶³ som nämnts ovan studeras även svenska skolungdomars attityder till muslimer. Resultaten visar i huvuddrag följande (*FLH/Brå* 2004 och *FLH* 2010):

⁶⁰ En kvalitativ undersökning som bygger på 20 intervjuer med män som är födda i Sverige och som ser sig själv som svenskar. Tio män födda på 80-talet och tio män födda på 40-talet.

⁶¹ Författarna påpekar att resultatet bör tolkas med försiktighet på grund av metodmässiga skillnader.

⁶² Undersökningen använder ett frågebatteri med sex påståenden för att mäta islamofobi och intolerans mot muslimer. Undersökningen har också ett alternativt frågebatteri med tre frågor. Resultaten i 2003 års undersökning analyserades även i Otterbeck och Bevelander 2006.

⁶³ Undersökningen skapar ett index utifrån fem påståenden om muslimer och islam.

- I 2009-års undersökning instämde 6,8 procent (indexvärde 6 av 6) av ungdomarna konsekvent i de negativa påståendena om muslimer. Hela gruppen negativa till muslimer var 18,7 procent (indexvärde 5+6 av 6).
- Mellan 2003 och 2009 kunde små förändringar i negativ riktning observeras, d.v.s. elevernas svar tydde på en något mindre grad av tolerans mot muslimer år 2009 jämfört med tidigare undersökning.
- Hälften av eleverna i 2009-års undersökning tog inte ställning eller svarade på ett sätt som tolkats som ambivalent.

Islamofobi - internationella jämförelser

Utbredningen av islamofobi har inte studerats under lika lång tid och i samma utsträckning som antisemitism men på senare år har området utvecklats och studier finns. Integrationsbarometern 2007 jämför graden av islamofobiska attityder i Sverige med motsvarande resultat från Norge (Integrationsbarometern 2005) och Tyskland (GMF-undersökningen 2006). Resultatet tyder på att respondenterna i Sverige har en mer positiv inställning till muslimer än respondenterna i Norge. I övrigt kan följande sammanfattas från jämförelsen (Integrationsverket 2007a)⁶⁴:

- Mer än hälften (56 procent) av respondenterna i Norge ansåg att man bör begränsa invandring av muslimer i landet i jämförelse med 40 procent i den svenska undersökningen. I en tyska undersökningen var motsvarande andel 29 procent.
- Det var å andra sidan en större andel som kände främlingskap i sitt land på grund av antalet muslimer i landet i Tyskland (39 procent) än i Sverige (30 procent) och i Norge (29 procent).
- Det var en större andel i den norska undersökningen (48 procent) som uppgav att de har en avsikt att hålla social distans till muslimer i jämförelse med resultatet av den svenska undersökningen (41 procent) (indikatorn finns inte med i den tyska studien).

Undersökningen "Group-focused Enmity in Europe" från Bielefeld universitet studerar även attityder mot muslimer.⁶⁵ Här presenteras resultat från 2008-års studie (Zick m. fl. 2009 och Zick m. fl. 2011). Studien visar följande resultat:

- I genomsnitt omkring hälften av respondenterna i de deltagande länderna höll helt eller delvis med i de tre påståenden som inkluderats i index över negativa attityder mot muslimer.⁶⁶

⁶⁴ Resultatet som presenteras här bygger på en jämförelse som integrationsverket har gjort och det måste tolkas varsamt eftersom jämförelsen bygger på olika undersökningar.

⁶⁵ Genom tre generella påståenden undersöks attityder mot muslimer och som används för att visa på anti-muslimska attityder. Utöver dessa inkluderas också fyra övriga påståenden i ungefär hälften av intervjuerna. Undersökningen genomfördes i Frankrike, Italien, Nederländerna, Polen, Portugal, Storbritannien, Tyskland, och Ungern.

⁶⁶ Påståendena är: "Det finns för många muslimer i [land]" (44 procent), "Muslimer är för krävande" (55 procent) och "Islam är en intolerant religion" (54 procent).

- Andelen som höll med i antimuslimska påståenden är likvärdigt i de olika länderna. Det var en lite högre andel negativa attityder i Italien, Polen, Tyskland och Ungern och en lite lägre andel negativa i Frankrike, Nederländerna, Portugal och Storbritannien.
- En sammanställning av svaren från de åtta länderna som deltar i undersökningen visade att 22 procent av respondenterna helt eller delvis höll med i tilläggs påståendet att ”majoriteten muslimer tycker att terrorism är försvarbart”. Högst andel fanns i Ungern (30 procent) och lägst i Tyskland (17 procent).

År 2008 genomförde Pew Global Attitudes Project en attitydundersökning i syfte att mäta graden av islamofobi och antisemitism i ett antal europeiska länder och i USA (Pew Global Attitudes Project 2008).⁶⁷ Nedan är ett sammandrag av resultatet för islamofobin:

- Omkring hälften av respondenterna i Spanien och i Tyskland uppgav att de har en ofördelaktig eller delvis ofördelaktig inställning till muslimer vilket var högst i Europa. Motsvarande andel i Polen var 46 procent och Frankrike 38 procent.
- Storbritannien hade lägst andel (23 procent) i Europa som var helt eller delvis negativa till muslimer följt av Ryssland (32 procent). I USA var 23 procent negativa till muslimer.
- De negativa attityderna mot muslimer ökade mellan 2005 och 2008 i Polen (16 procentenheter) och i Spanien (15 procentenheter) och mellan 2004 och 2008 i Frankrike (9 procentenheter), Storbritannien (5 procentenheter) och i Tyskland (4 procentenheter).⁶⁸ I USA och Ryssland minskade de negativa attityderna något mellan 2005 och 2008 (8 respektive 5 procentenheter).

Ett exempel på islamofobi

För att illustrera islamofobin exemplifieras här med attityder och utsatthet på grund av den muslimska slöjan. Resultatet från ett antal enskilda påståenden om slöjan i några olika attitydstudier visar i korthet:

- Ungefär en fjärdedel av den vuxna befolkningen i Sverige var 2010 helt emot att kvinnor bär alla typer av slöja (Mella & Palm 2010)
- Mindre än en femtedel av den vuxna befolkningen var helt emot att kvinnor bär slöja ”på gatan” år 2005 och det är fem procent färre än året innan (Integrationsverket 2006a).⁶⁹

⁶⁷ Undersökningen baseras på telefonintervjuer i Frankrike, Spanien, Storbritannien, Tyskland, USA och intervjuer i Ryssland och Polen mellan mars och april 2008.

⁶⁸ Forskning från exempelvis Storbritannien stödjer detta resultat. Field (2007) finner i en genomgång av ett stort antal attitydundersökningar i Storbritannien att islamofobin har ökat sedan 2001 och att bilden av muslimer bland majoritetsbefolkningen baseras i högre grad på ett antal etablerade stereotyper. Författaren menar att avståndet mellan majoritetsbefolkningen och den muslimska befolkningen i Storbritannien har ökat och att det finns en ömsesidig misstänksamhet som stärker islamofobin i landet.

⁶⁹ Mångfaldsbarometern visar att fler är ambivalenta till slöjan mellan 2005 och 2010.

- I Sverige var befolkningen mest negativ till slöjbärande på "id-kort" (närmare hälften helt emot) följt av "som anställd i stat och kommun" och "i skolan" (en tredjedel emot) och "i arbetslivet" (en fjärdedel emot) (Integrationsverket 2006a).
- I Norge var man år 2005 mer negativ till slöjbärande på alla ovannämnda platser i jämförelse med Sverige (Integrationsverket 2006a). Störst skillnad fanns i inställningen till slöjbärande "i skolan" och "i arbetslivet" och minst i inställningen till slöjbärande "på gatan" (Integrationsverket 2006a).
- I Frankrike var man år 2005 mer positiv än i Sverige när det gäller slöjbärande "på gatan" (privat) och mer negativ när det kommer till slöjbärande i institutionaliserade situationer. Fransmännen var även mer negativa till slöjbärande i skolan, i arbetslivet och på id-kort än svenskarna men skillnaden är inte så stor mellan länderna (Integrationsverket 2006a).
- Befolkningen i Frankrike var år 2010 mer negativ till att kvinnor bär heltäckande slöja i jämförelse med Tyskland, Storbritannien, Spanien och USA (Pew Global Attitudes Project 2010).⁷⁰
- Mångfaldsbarometern 2010 uppmätte en lika stor andel negativa till heltäckande slöja i Sverige som uppmättes i den franska undersökningen ovan (Mella & Palm 2010).⁷¹
- FLH-undersökning från 2009 visar att ungdomarna i högre utsträckning tyckte att det är helt okej att kvinnor bär slöja på TV i jämfört med undersökningen från 2003 men det var fortfarande en femtedel av 16-åringar som var negativa år 2009 (FLH 2010).⁷²
- Belgien och Frankrike har infört förbud mot heltäckande slöja (niqab och burka) på allmän plats år 2011.

Hur muslimska kvinnor upplever sin situation och utsatthet har undersökts i en enkätstudie⁷³ av Cecilia Englund (2006), Integrationsverket, och en intervjustudie⁷⁴ av Johanna Sixtensson (2008), Urbana studier, Malmö högskola. Resultaten visar att:

- Majoriteten av kvinnorna kände sig sämre behandlade på grund av att de bär slöja och i högst grad var kvinnorna utsatta på gatan (Englund 2006).
- Båda studierna hade med kvinnor som kan jämföra mellan före och efter att de börjat bära slöja och som vittnade om att utsattheten är direkt kopplad till bärandet av slöja. (Sixtensson 2009 och Englund 2006)
- Få har anmält den utsatthet som de upplever på grund av slöjan eftersom de inte trodde att det skulle förbättra situationen. (Sixtensson 2009 och Englund 2006)
- De flesta av kvinnorna kunde ge exempel på kränkningar som de mött i sin vardag på grund av omgivningens fördomar mot slöjbärande kvinnor.

⁷⁰ Undersökningen baseras på telefonintervjuer och genomfördes april-maj 2010.

⁷¹ Observera att det är två olika undersökningar som inte kan jämföras på likvärdiga villkor.

⁷² I en postenkätundersökning av Ungdomsstyrelsen (2007) får ungdomarna ta ställning till huruvida man tycker att invandrade personer ska anpassa sig till "det svenska sättet att klä sig" och det är där 23 procent av de unga (16-29 år) som håller med. Ungdomsstyrelsen gör själva en koppling till slöjbärande och menar att det är en relativt liten grupp i relation till andra länder i Europa.

⁷³ Undersökningen omfattar 90 enkäter och fem intervjuer.

⁷⁴ Undersökningen omfattar 19 intervjuer.

Kränkningarna handlade om såväl direkta påhopp som om mer subtila uttryck. (Englund 2006 och Sixtensson 2009)

- Enligt Listerborn (2010) kan utsattheten på grund av slöjan ses som en typ av vardagsrasism och något som kvinnorna i många fall tar för givet. Våldet och påhoppet legitimeras inom en diskurs där muslimer är ett hot mot samhället.⁷⁵

3.4.3 Generella mönster

De många nationella och internationella undersökningarna visar att det finns generella mönster i förhållningssätt till judar och till muslimer. Ett sådant mönster är att negativa attityder mot en grupp ofta kommer ur en generell negativ inställning till minoritetsgrupper i allmänhet. Om man är negativt inställd till muslimer så är man ofta även negativt inställd till judar och vice versa.

Det finns även ett samband mellan attityder och samhällsklass. Den socioekonomiska bakgrunden har i regel ett signifikant samband med grad av negativa attityder bland så väl ungdomar som vuxna. Det kan avläsas genom att elever på icke-studieförberedande program är mer negativa till judar och muslimer än elever på studieförberedande program eller att elever med lågutbildade föräldrar eller föräldrar med arbetaryrken är mer negativa till judar och muslimer än elever med högutbildade föräldrar.

Ålder har också visat sig ha ett samband till inställning till minoritetsgrupper. Det tydligaste ålderssamband som uppmätts med negativa attityder är för personer över 65 år. Men FLH undersökningarna visar även en mer negativ inställning bland elever i grundskolan än hos gymnasieskolans avgångsklasser.

De svenska undersökningarna visar också en relativt entydig bild att män och pojkar är i högre grad negativa till judar och till muslimer än kvinnor och flickor. Internationella studier visar dock på motsatta förhållanden att kvinnor är mer fördomsfulla än män eller att inga samband finns (se exempelvis Zick m. fl. 2011)

Det finns även ett samband i de svenska undersökningarna mellan individers sociala omgivning och deras inställning till judar och muslimer. De som inte har vänner i minoritetsgrupperna har mer negativa attityder jämfört med de som har vänner. Än större betydelse än egna vänner har uppfattningar om kamratgruppens inställning till minoriteter som muslimer och judar. Om man uppfattar att kamraterna är negativt inställda så är man själv i mycket högre grad negativt inställd.

---

⁷⁵ Carina Listerborn (2010) har analyserat samma datamaterial som Sixtensson 2009.

3.5 Vittnesmål om utsatthet

Ett mer tillförlitligt mått på utbredningen av antisemitism och islamofobi kräver undersökningar av utsatta och potentiellt utsatta människors upplevelser. En rad undersökningar har på senare tid utförts både i Sverige och internationellt rörande upplevelser av utsatthet bland den muslimska och judiska gruppen och nedan presenteras resultatet från några av dessa.⁷⁶

De representanter från muslimska grupper som konsulterats i arbetet med denna kartläggning anser att det finns en utbredd strukturell diskriminering mot muslimer i Sverige. Det handlar om ett bemötande på alla nivåer i samhället som upplevs som diskriminerande och som många upplever handlar om en maktstruktur som stänger ute de individer och grupper som anses vara annorlunda. Denna typ av utsatthet är dock svårt att kartlägga och belägga. Det handlar om den miljö, kultur, struktur som formas och reproduceras av individer med negativa attityder, av normer och förväntningar, av en samlad mediebild etc. där vissa grupper hamnar i en underordnad position i relation till majoritetssamhället. Det drabbar oftare grupper längre ner i den socioekonomiska hierarkin och i könshierarkin och det drabbar oftare personer som har ett annat ursprung eller annan trosuppfattning än majoritetsbefolkningen. En sådan underordning kan få svåra konsekvenser i form av exkludering och utsatthet.

3.5.1 Upplevd utsatthet bland judar

Susanne Nylund Skog (2006), etnolog, har för Integrationsverkets räkning genomfört en undersökning av hur 20 unga personer (18-30 år) med judiskt ursprung uppfattar sin situation i Sverige. Hon fokuserar på individernas berättelser om vardagsdiskriminering och hur de förhåller sig till sin judiskhet.

- Alla de tillfrågade vittnar om hur de mött stereotypa fördomar om judar men få upplevde att de utsatts för antisemitism.
- Många upplever en oro för sin egen och närståendes säkerhet.
- Många nämner hur antisemitism kan uppstå genom att personer inte skiljer mellan staten Israels politik och judar i allmänhet och hur detta kommer till uttryck och är legitimerat i vardagslivet.
- Det finns också ett nedlåtande sätt att prata om judar i allmänhet som upplevs som obehagligt och kränkande och som gör att många väljer att inte berätta om sitt ursprung.
- Medierapporteringen framhålls som ett stort problem och speciellt i hur man skildrar händelser i Israel.
- Respondenterna upplever att samhället inte gör tillräckligt för att bekämpa antisemitismen och att det görs till ett judiskt problem.
- Nylund Skog beskriver att det som ungdomarna möter är en diskriminering som är ”inarbetad” och så normaliserad att den tas som för självklar.

---

⁷⁶ Brå genomför regelbundet undersökningen Nationella trygghetsundersökningen (NTU) men den innefattar inte utsatthet för islamofobi och antisemitism.

De judiska församlingarna utsätts för mycket hot och skadegörelse. Referenspersoner har i framställandet av denna kartläggning kunnat vittna om utsattheten. På individnivå är personer med ”synliga” judiska kännetecken som mest utsatta men i anslutning till judiska institutioner eller vid manifestationer finns en hotbild mot alla deltagare och besökare. I ett PM till säkerhetspolisen från judiska församlingen i Stockholm april 2011 rapporteras att antalet antisemitiska brott har ökat de senaste åren. År 2009 var många incidenter kopplade till kriget i Gaza och i juni 2010 ökade hotbilden i anslutning till *Ship to Gaza*. Hotbilden ökar även när judiska organisationer syns eller uttalar sig i media. Församlingen beskriver i övrigt händelser som inristade hakkors i synagogans bänkar, hatbrev, glasrutor som krossas, hotsamtal och sms, våld, intrång och hot.

3.5.2 Upplevd utsatthet bland muslimer

I FLH/Brås attitydundersökning från 2003 tillfrågades ungdomarna om de blivit utsatta för kränkande beteenden på grund av ursprung och/eller religionstillhörighet. FLH-rapporten från 2006 analyserar svaren från de muslimska ungdomarna och resultatet visar på följande (FLH/Brå 2004, Otterbeck & Bevelander 2006):

- Framförallt vittnar ungdomarna om verbala kränkningar.
- Utsatthet på grund av religionstillhörighet var mindre vanligt än kränkningar på grund av etnisk bakgrund.
- Ungdomar som uppger sig ha en religiös tro är i högre utsträckning utsatta jämfört med icke-troende ungdomar.
- Elever med islamsk trosuppfattning uppger i fyra gånger så hög grad att de utsatts för kränkande beteende jämfört med elever med kristen trosuppfattning.⁷⁷
- De muslimska flickorna utsattes i högre grad för verbala trakasserier och de muslimska pojkarna utsattes oftare för våld.

DO har fått till stånd ett antal undersökningar om upplevelser av diskriminering (DO 2008a, 2010). Den senaste undersökningen täcker flera diskrimineringsgrunder och baseras på intervjuer med personer som upplevt diskriminering.⁷⁸ Den tidigare studien är opublicerad och den fokuserar på unga troende svenska muslimer upplevelse av diskriminering på arbets- och bostadsmarknaden.⁷⁹ Resultaten från undersökningarna visar bland annat att:

- I princip alla deltagare i studien från 2008, som alla var troende, har upplevt diskriminering på grund av sin religion. Ungefär hälften av deltagarna har upplevt diskriminering tio gånger eller fler.
- Ungefär en tredjedel hade upplevt diskriminering på arbetsmarknaden och lika många på bostadsmarknaden.

---

⁷⁷ Integrationsverket (2006c) kommer också fram till att det är mycket högre sannolikhet att muslimer har upplevt diskriminering än andra religiösa grupper.

⁷⁸ Undersökningen bygger på 92 djupintervjuer och åtta fokussamtal.

⁷⁹ Undersökningen genomfördes och rapporten författades av Mukhiddine Shirinov Fil Dr i islamiska studier vid Lund universitet. Publiceringen av rapporten har lagts på is på grund av den omstrukturering som DO

- Studien från 2010 visar att negativa attityder mot islam inte endast drabbar troende muslimer.
- Många upplever att de blir diskriminerade av aktörer eller i situationer som inte omfattas av diskrimineringslagsstiftningen. Det kan handla om medierapportering eller i samband med polisiära beslut.
- Många upplever att de i möten med nya personer alltid måste börja med att motbevisa en negativ förutfattad bild och att det ligger till grund för mycket diskriminering.
- Utsattheten gör att många väljer att inte vara öppna med sin religiösa tro.
- Rapporterna understryker vikten av att speciellt uppmärksamma de negativa attityder som finns kring islam och de allvarliga konsekvenser det kan få för individer som kanske avskärmar sig från samhället för att skydda sig.

Göran Larsson vid Göteborgs universitet genomförde 2002 en enkätstudie bland muslimska församlingar för att undersöka hur terrordåden i USA den 11 september 2001 påverkat svenska muslimer (Larsson 2003).⁸⁰ Resultatet av studien visar att:

- De flesta uppfattar att attityder mot muslimer och medierapporteringen har blivit mer negativ efter terrorattacken i New York, 11 september 2001.
- Mest utsatta är kvinnor och personer från Afrikas horn och Mellanöstern.
- Studien visar att det är en stor skillnad på antalet inrapporterade brott i anslutning till 11 september (av säkerhetspolisen uppskattat till 200 incidenter) och antalet ”faktiskt” upplevda brott.

Ett forskningsprojekt på institutionen för socialt arbete vid Mittuniversitetet har studerat svenska muslimska församlingar för att bland annat kartlägga församlingarnas utsatthet.⁸¹ Resultatet visar att 40 procent av församlingarna har utsatts för olika typer av brott riktat mot sina lokaler och mot församlingsmedlemmar. Många vittnar även om lokalt motstånd i form av insändare och dylikt. Incidenterna är kopplade till två olika situationer. Först och främst finns en koppling till internationella händelser. Händer det något som kopplas till islam i världen så får det också ett genomslag inom antimuslimska grupper i Sverige. Sen finns det även en koppling till lokala händelser. Det kan handla om moskébyggen eller något annat som synliggör församlingen eller islam i det offentliga rummet och som då triggar antimuslimska krafter.

3.5.3 Undersökningar om bevittnade kränkningar

Integrationsbarometern inkluderar två attitydmått som undersöker i vilken utsträckning respondenterna bevittnat kränkningar mot muslimer, judar och svarta. Följande är en sammanfattning av resultatet (Integrationsbarometern 2005a, 2006a, 2007a).

⁸⁰ Enkäten besvarades av 176 religiöst praktiserande personer från muslimska föreningar och församlingar främst i Göteborg. Enkäten kompletterades med tio intervjuer med nyckelpersoner inom islamska församlingar. Undersökningen är en del av ett EU-projekt som förutom Sverige inkluderar England och Tyskland.

⁸¹ Undersökningen bygger på en landsomfattande enkät till lokala muslimska församlingar (ca 100 bevarade enkäter). Resultatet presenteras i ett antal artiklar, se exempelvis Borell & Gerdner 2010 och Borell m. fl. 2011.

- 14 procent av de tillfrågade som har bevitnat verbala kränkningar mot judar (2007).
- 35 procent har bevitnat verbala kränkningar mot muslimer (2007).
- Inga större förändringar har observeras mellan 2004 och 2007.
- I en jämförelse av resultatet från Integrationsbarometern i Norge 2005 och Integrationsbarometern i Sverige 2007 visar det sig att mer än dubbelt så många har bevitnat kränkande beteende mot muslimer i Sverige jämfört med Norge.

3.5.4 Internationella studier om utsatthet

EUMC genomförde år 2003 en studie om hur representanter från den judiska gruppen i EU uppfattar situationen i deras respektive länder.⁸² Följande kan summeras från resultatet:

- Från alla länder i studien kommer vittnesmål om att antisemitismen har blivit mer normaliserad under 2000-talet.
- På grund av en ökad känsla av utsatthet och hot har den judiska befolkningen blivit mer försiktiga med att visa sin judiska identitet offentligt.
- Speciellt i Belgien och Frankrike har respondenter uppfattat en ökad antisemitism från personer med ursprung i Maghrebregionen.
- Många vittnade även om hur den judiska gruppen i Europa sammanblandas med och Israels politik inom offentliga debatten. I många länder finns en öppen antisionism⁸³ som ibland går över i en antisemitism.

FRA genomförde år 2008 en stor intervjustudie som kallas *EU-MIDIS: European Union Minorities and Discrimination Survey*.⁸⁴ Flera rapporter har publicerats baserat på resultatet och nedan presenteras några sammanfattande punkter (FRA 2009, 2011b):

- En av tre personer med muslimsk trosuppfattning hade utsatts för diskriminering under det senaste året. Detta kan jämföras med en av fyra av samtliga med annan bakgrund än majoritetsbefolkningen (FRA 2009, 2011b).
- Män och unga mellan 16-24 år hade i högre grad upplevt diskriminering (FRA 2009).
- Medborgarskap i landet där man bor och tid i landet påverkar grad av utsatthet (FRA 2009).

⁸² Undersökningen bygger på 35 djupintervjuer med representanter från den judiska befolkningen i åtta länder i EU: Belgien, Frankrike, Grekland, Italien, Spanien, Storbritannien, Tyskland och Österrike. Intervjuerna utfördes mellan oktober och december 2003. FRA planerar för en ny studie om upplevelsen av hatbrott, hatpropaganda och diskrimineringen bland representanter från den judiska befolkningen i nio EU länder (FRA 2011a). Bakgrunden till studien är den brist på data över judars utsatthet i flertalet av EU:s medlemsstater. Det finns i dagsläget inget datum för när resultat kan presenteras från den planerade studien.

⁸³ Nationalencyklopedin beskriver sionism som "en världsomfattande judisk rörelse som stöder staten Israel och tidigare spelade en stor roll för uppkomsten av denna stat". Antisionism kan med andra ord förstås som ett motstånd mot en politisk rörelse till skillnad från antisemitism som är ett motstånd mot en grupp människor.

⁸⁴ Studien omfattar 23 500 personer med minoritetsbakgrund i de 27 medlemsländerna och ett urval om 5 000 personer från majoritetsgrupperna. Intervjuerna utfördes under perioden maj till november 2008.

- Majoriteten av dem som utsatts har inte anmält diskrimineringen till myndigheterna och den vanligaste orsaken till detta var att man inte tror att det skulle kunna förändra något (FRA 2009).
- Majoriteten rasistiska incidenter sker i vardagssituationer och endast en minoritet har koppling till högerextrema grupper (FRA 2009).

År 2010 genomförde FRA en undersökning av unga människors upplevelse av diskriminering, social marginalisering och våld i länder (Frankrike, Spanien och Storbritannien) som drabbats av terrorattacker som förknippats till radikaliserade islamistiska rörelser. Några viktiga punkter från undersökningen (FRA 2010c):

- I alla tre länder är fördomar om att islam och dess trosutövare i högre grad är involverade i våldshandlingar vanliga och det drabbar den unga muslimska befolkningen.
- En av fyra av de tillfrågade ungdomarna har upplevt någon typ av orättvis behandling.
- I Frankrike och Spanien var de muslimska ungdomarna mer utsatta än andra ungdomar. I Storbritannien var skillnaderna mindre mellan grupperna.

Rapporten *Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU. Developments since September 11* publicerades 2005 av International Helsinki Federation for Human Rights.⁸⁵ Rapporten har samlat vittnesmål från muslimska organisationer och andra grupper som övervakar muslimers rättigheter. Resultatet visar följande:

- Det har varit ett ökat antal angrepp mot muslimer och muslimska institutioner efter 11 september i alla länder. I de flesta länder avtog denna trend efter ett par månader.⁸⁶
- Efter bombningarna i Madrid ökade angreppen mot muslimer i bland annat Spanien och Tyskland. I Nederländerna blev situationen för muslimer värre efter mordet på Theo van Gogh.
- Kvinnor med slöja och andra grupper som bär religiösa symboler eller klädnader är i högre grad utsatta.
- I exempelvis Tyskland och Danmark vittnar respondenter om att negativa attityder mot muslimer har blivit mer accepterade efter terrorbombningarna. Många respondenter lyfter även fram den stereotypa och negativa medierapporteringen som ett problem.

---

⁸⁵ Rapporten täcker följande 11 länder: Belgien, Danmark, Frankrike, Grekland, Italien, Nederländerna, Spanien, Sverige, Storbritannien, Tyskland och Österrike.

⁸⁶ International Council on Human Rights Policy (2002) och UNHCR (2008) menar att muslimer i högre grad riskerar att diskrimineras efter 11 september 2001 på grund av de metoder som används för att bekämpa terrorism.

3.6 Stereotypa och nedsättande föreställningar i läromedel

Hur judendomen och judar beskrivs i skolböcker har i viss utsträckning studerats i Sverige. Stéphane Bruchfeld (1996) har studerat judendomen i skolböcker och visar att religionsböckerna överlag har en nyanserad bild men att det i övrigt finns mycket att önska exempelvis i relation till Förintelsen och antisemitism. Löwengart visar i en studie från 2004 att situationen förbättrats i relation till Förintelsen, som är det område hon fokuserar på, men att förändringarna går trögt. I en underlagsrapport till Skolverket rörande etnisk tillhörighet i religions- och historieläroböcker skriven av Harald Runblom påpekas att det, trots att judarna har status som en nationell minoritet, finns mycket bristfälligt underlag i skolböckerna om judar och judisk kultur (Skolverket 2006). Det finns hänvisning till judar endast i relation till negativa händelser men i princip inga referenser till hur judisk kultur bidragit till en västerländsk europeisk kultur. Nylund Skog (2006) beskriver hur respondenter med judiskt ursprung är frustrerade över hur judendomen och Israel beskrivs i skolböcker. Det är selektivt och mycket stötande för många av respondenterna.

Det finns en del studier i Sverige som tittar på hur islam och muslimer framställs i svenska skolböcker (Härenstam 1993, 2006, Otterbeck 2000). Under 1980-talet beskrevs muslimer som allt från aggressiva och fanatiska till kvinnoförtryckande i skolböckerna (Härenstam 1993). I en rapport för Skolverket 2006 kommer Härenstam fram till att situationen har förbättrats med att det fortfarande finns behov av att nyansera bilden (Skolverket 2006). Otterbeck (2000) har undersökt undervisningen under 1990-talet och menar att eftersom islam har fått definiera jämställdhetsfrågor inom religionsundervisningen utan att relateras till andra religioner så har den kopplingen reproducerat stereotyper om kvinnoförtryck som ett avvikande drag inom islam. Den onyanserade bilden gör också att många muslimer inte känner igen sig i bilden av islam (Otterbeck 2000). Sekulariserade muslimer och deras världsbild och förhållande till religionen är exempelvis osynliga i svensk undervisning.

4. Preventivt arbete och goda exempel

Expertrappor publiceras löpande och konferenser arrangeras regelbundet på mellanstatlig nivå inom EU och OSCE. Därtill finns därtill europeiska nätverk av nationella intresseorganisationer, NGO:s som följer och bevakar att dessa frågor får politisk uppmärksamhet.

När det gäller goda exempel ställer det per definition krav på någon form av evidens. Det saknas i regel men presenteras ändå som goda och rekommenderas av internationella och mellanstatliga organisationer. Det finns dock anledning för denna kartläggning att oavsett evidens studera vad som bedömts vara föredömen och goda exempel.

Vi inleder med tre svenska exempel på preventivt arbete för att motverka såväl antisemitism som islamofobi.

- 1) *Expo-utbildning* är en del av organisationen EXPO, som ägnar sig åt att undervisa unga och vuxna runt om i landet om rasism, högerextrema grupper och antisemitism på skolor, föreningar och myndigheter. (www.utbildning.expo.se)
- 2) *Quick Response* är en oberoende grupp journalister, som granskar den svenska nyhetsrapporteringen om invandring, integration och främlingsfientlighet. Quick Response har av Europeiska kommissionen valts ut som ett av Europas 30 bästa initiativ för främjandet av mångfald och motverkandet av diskriminering i medier (Europeiska kommissionen 2009). (www.quickresponse.se)
- 3) Interreligiösa nätverk har etablerats runt om i Europa som en god praktik för att utbyta kunskaper om de stora religionerna och motverka fördomar och fientlighet.⁸⁷ När problemen med antisemitism i Malmö nådde sin kulmen under 2009, startade kommunen *Dialogforum*, ett interreligiöst nätverk. Kommunen betalar en projektledare på deltid under några år. Dialogforumet samlar representanter från olika tros- och minoritetsgrupper.

4.1 Exempel på arbetet mot antisemitism

Exempel på arbetet inom nationella intresseorganisationer

Föreningarnas vardagsarbete innebär bland annat att stötta individer att göra polisanmälningar om de utsätts för brott. De judiska församlingarna har tvingats inrätta en säkerhetstjänst, som de själva finansierar, för att skydda medlemmar, besökare och judiska institutioner mot brott.⁸⁸ Judiska föreningar och samfund har utåtriktad verksamhet som innebär att ordna seminarier för skolelever och lärare och guidade turer i synagogor och församlingslokaler. Vi vill framhålla judiska museet och judiska teatern i

⁸⁷ Se även projektet "Tillsammans för Sverige" på Fryshuset (www.fryshuset.se) i Stockholm och FRA 2003.

⁸⁸ Från församlingarna framhålls att denna verksamhet finansieras med offentliga medel i många andra Europeiska länder samt att församlingarna i andra länder i större utsträckning får polisskydd än församlingarna i Sverige.

Stockholm bland flera utåtriktade kulturinstitutioner. Judiska museet i Stockholm har exempelvis en betydande utåtriktad verksamhet som syftar till att motverka antisemitism genom att öka kunskapen om judendomen och judars liv i Sverige. Det tvärvetenskapliga forumet Hugo Valentin-centrum vid Uppsala universitet är ett annat exempel på institution av vikt för denna sammanställning. Centrumet är inriktat på forskning och genomför återkommande seminarier om antisemitism och andra närliggande ämnen. Exempel på hur olika judiska föreningar och samfund i Sverige arbetar preventivt mot antisemitism finns i en sammanställning i bilaga 3.1.

För att illustrera pågående arbete mot antisemitism i nationella intresseorganisationer tar vi följande tre exempel.

- 1) Svenska kommittén mot antisemitism (SKMA) har varit en central aktör i Sverige under tre decennier när det gäller preventivt arbete mot antisemitism, rasism, nazism och historierevisionism. SKMA har bland annat bedrivit en omfattande utbildningsverksamhet på dessa områden.
- 2) Studieresor till Förintelsens minnesplatser. Ett exempel är de studieresor som SKMA i samarbete med FLH arrangerar för lärare till Polen och Auschwitz. Utvärderingar visar samstämmigt att resorna innebär en värdefull fortbildning för lärarnas skolundervisning. Ett annat exempel som lyfts fram av en rad lokala organisationer och kommunaltjänstemän i Malmö är projektet ”muslimer mot antisemitism”. Initiativet togs av en elev på en skola i Malmö. Han organiserade med stöd av Malmö stad en klassresa till Auschwitz för att motverka antisemitism.
- 3) Ett nytt elevaktivt studiematerial riktat till högstadie- och gymnasieskolan har utarbetats inom ett samarbetsprojekt mellan nationella organisationer och myndigheter samt OSCE/ODIHR och Anne Frank House i Amsterdam, se nedan.

Exempel på arbete vid Forum för levande historia

När det gäller preventivt arbete mot antisemitism intar myndigheten Forum för levande historia en särställning bland institutioner i Sverige och även i en internationell jämförelse genom sitt uppdrag att informera om Förintelsen i syfte att motverka att historien upprepar sig. Det omfattande arbete som Forum för levande historia utfört sedan starten och även under den föregående kommittétiden innehåller ett stort antal projekt; utställningar, publikationer mm, som innebär ett kontinuerligt arbete med att direkt och indirekt motverka antisemitism. En sammanställning av detta arbete återfinns i bilaga 3.4.

För att illustrera det preventiva arbetet mot antisemitism som bedrivs vid Forum för levande historia lämnar vi två exempel av internationell betydelse och två av nationell.

- 1) International Task Force for International Cooperation on Holocaust Education (ITF) är ett nätverk av organisationer som initierats av den svenska regeringen år 2000, och därmed ett resultat av The Stockholm International Forum Conference för att bekämpa antisemitism, rasism och folkmord. Forum för levande historia representerar Sverige i detta nätverk som idag har 28 medlemsstater. I samband med att organisationen varit verksam i tio år ordnades en konferens i Stockholm. Arbetet inom ITF bidrar till det preventiva arbetet mot antisemitism i ett stort antal länder utöver medlemsländerna.
- 2) EU-myndigheten för mänskliga rättigheter (FRA) uppdrog åt Forum för levande historia år 2009 att utreda hur undervisningen om Förintelsen kan sammanföras med undervisning om mänskliga rättigheter på minnesplatser, museer och autentiska platser i Europa. Utredningsuppdraget omfattade enkäter till EU:s 27 medlemsländer, en rad departement i varje land. Därtill utfördes fokusgruppsdiskussioner med lärare och elever i tio länder i Europa. Föreståndare, arkivarier och pedagoger vid utvalda minnesplatser i tio medlemsländer besöktes och intervjuades. Resultatet finns publicerat i en huvudrapport och två handböcker, varav en för lärare, se www.fra.europa.eu. Utredningen är unik i sitt slag och har förutom att sammanställa och analysera ny och värdefull kunskap, bidragit till att sammanföra aktörer på olika nivåer runt om i Europa i arbetet mot antisemitism.
- 3) Ett projekt i mindre skala av mycket hög kvalitet är det så kallade Berättarprojektet som drevs 2006-2009. Syftet med projektet var att undersöka hur muntligt berättande som konstform kan hålla minnen och livsöden från Förintelsen vid liv. Arbetet sammanförde överlevande från Förintelsen med barnbarn till andra överlevande. Tillsammans tränades de i berättarteknik, intervjuande, lyssnande och återberättande. Projektet genomfördes i samarbete med Föreningen Förintelsens överlevande och leddes av professionella berättare. Resultatet har presenterats för såväl riksdagsmän som för publik på FLH och i skolor runt om i landet.
- 4) Åskådarrollen står i fokus för en av de största satsningarna på FLH. Målet med projektet, Spelar roll, som påbörjades 2006, är att medvetandegöra och lyfta fram åskådarens betydelse för ett skeende. Genom att förtydliga normernas betydelse när vi intar en åskådarroll möjliggörs en djupare förståelse för bland annat Förintelsen. Projektet Spelar roll är en pedagogisk satsning riktad till elever i grundskolans högstadium och deras lärare. Inom ramen för projektet har en

utställning utformats, som turnerat till olika orter i Sverige sedan 2009. Förutom FLH:s egna utställningspedagoger har timpedagoger anlitats för workshops med elever. Utställningen har löpande utvärderats och bland annat anpassats för ströbesökare. Ett lärarhandledningsmaterial har utarbetats som utgjort kursmaterial vid FLH:s lärarseminarier.

Exempel på arbetet inom internationella organisationer

I rapporter från mellanstatliga konferenser lämnas i regel en uppsättning rekommendationer och goda exempel. Vid det senaste högnivåmötet *Confronting Anti-Semitism in Public Discourse* (OSCE/ODIHR 2011), framfördes bland annat följande rekommendationer till medlemsstaterna:

- Övervaka och rapportera hatbrott och redovisa antisemitiska hatbrott separat från övriga hatbrott och därtill antisemitiska uttalanden som inte är hatbrott.
- Fullgöra sina ålägganden om trygghet för utsatta grupper och resurser för att skydda platser som synagogor, kyrkogårdar och religiösa skolor.
- Överväga att tillhandahålla alarmtelefoner till personer som är utsatta för hatbrott och program för att assistera utsatta.
- Skapa specialiserade laginstrument för att övervaka och utreda hat som sprids på internet.
- Tydliggöra gränsen mellan uttalanden som är acceptabla och de som uppmuntrar till våld för att undvika missbruk och en tillämpning som hotar yttrandefriheten
- Investera i skolutbildning som konfronterar fördomar och stereotyper relaterade till antisemitism, skapa medvetenhet om mänskliga rättigheter och öka kunskaper om och förståelse för judarnas historia, Förintelsen och staten Israels historia. Sådana utbildningsprogram ska klargöra för elever att antisemitism är ett samtida problem inte enbart ett historiskt.

European Commission och EUMC har sammanställt utkomsten av tre Rundabordssamtal med experter om *The fight against Anti-Semitism and Islamophobia – bringing Communities together* (EUMC 2003). Under avsnittet förebygga antisemitism föreslogs bland annat att:

- Nationella utbildningsdepartement bör organisera rundabordssamtal och seminarier om ömsesidig respekt och tolerans.
- Samtliga lärare i EU bör undervisas om olika religioner, kulturer och traditioner.
- Historieböcker som används i skolor i EU bör undersökas om de innehåller fördomar och ensidighet.
- EU bör initiera en kampanj mot hat och våld – för ömsesidig respekt.
- EU bör ta initiativ till rehabilitering av människor som blivit utsatta för rasistiska handlingar.
- EU- institutioner bör ta initiativ till interreligiösa dialoger.

Förutom att de internationella konferenserna, förberedelserna och uppföljningarna i sig är ett arbete mot antisemitism så kan rapporten *Addressing Anti-Semitism: Why and*

How? A Guide for Educators (OSCE/ODIHR i samarbete med Yad Vashem 2007) framhållas. Rapporten förmedlar en utförlig arbetsdefinition av antisemitismens olika uttryck och ger konkreta förslag till hur lärare kan arbeta för att bemöta olika stereotypier, konspirationsteorier, Förintelseförnekelse eller antisemitiska symboler bland skolelever. Rapporten har under rubriken ”Good Practice” för hur man arbetar mot antisemitism i skolan, tagit med inte bara den rasistiska antisemitismen utan även de mer subtila och omedvetna formerna.

- Ett exempel är att låta elever rengöra väggar som använts för att sprida antisemitisk grafitti.
- Ett annat exempel är att låta elever undersöka organisationer som bekämpar antisemitism och arbetar för tolerans på internet.

I arbetet för att upplysa om och förebygga antisemitism, fördomar och diskriminering har OSCE/ODIHR tillsammans med Anne Frank House i Amsterdam tagit fram ett material som i tre delar ger stöd i undervisningen. Materialet är ett elevaktivt utbildningsmaterial som riktar sig till högstadie- och gymnasieskolan. Underlaget ges i Sverige ut av SKMA och FLH i samverkan med OSCE/ODIHR och Anne Frank House.

- Det inledande häftet handlar om *Antisemitism i Europa fram till 1945*, och tar upp de historiska orsakerna till antisemitism, judarnas historia generellt och antisemitism under andra världskriget.
- Det andra häftet, *Antisemitism även idag*, sätter fokus på antisemitism idag och kommer bland annat in på Förintelse förnekandet och nynazismen
- *Fördomar – du också?* är det tredje häftet. Det behandlar fördomar, rasism, diskriminering och inbegriper specifika avsnitt om diskriminering av samer, antiziganism och islamofobi.

I Sverige delas materialet ut till lärare i samband med lärarseminarier som regelbundet arrangeras av FLH och/eller SKMA och kan beställas av FLH.

Aktuell litteratur och forskning

I den sammanställning över aktuell och relevant litteratur som presenteras i bilaga 2. finns flera exempel på arbeten som syftar till att motverka antisemitism.

Sammanställningen har gjorts av fil. dr. Henrik Bachner.

Bland pågående forskning vill vi nämna ett stort forskningsprojekt i Danmark om antisemitism bland skolungdom i syfte att ge en överblick över ”ett nutida europeiskt problem i Danmark och för att bättre ta hand om problemet i ett samhälle byggt på tolerans”. DIIS, den danska motsvarigheten till FLH, fick i uppdrag av den dåvarande danske flykting- och integrationsministern, att undersöka antisemitism i danska skolor, till följd av en EU-rapport om antisemitism. Det danska projektet inleddes med en explorativ undersökning och intervjuer med lärare och rektorer i privata och statliga skolor i hela landet. Intervjuerna täckte följande frågeområden:

- Beskylls judar kollektivt för den politik som staten Israel bedriver?
- Blir sionism jämställt med nazism?

- Cirkulerar konspirationsteorier om ”judarnas världsomspännande makt och inflytande” och i så fall på vilket sätt?
- Förnekas Förintelsen?
- Finns det en negativ inställning inför att lära sig om judendom?

Rapporten ”Eleverne skal laere at skelne” finns på DIIS hemsida <http://www.diis.dk>
 Rapporten utkom 2006. Under 2012 kommer DIIS att utföra en kvantitativ undersökning baserad på dessa frågeområden.

I Norge har det norska Kunnskapsdepartementet nyligen publicerat en rapport om hur skolan kan arbeta mot antisemitism, rasism och diskriminering på grund av religion eller etnisk bakgrund.⁸⁹ De föreslog bland annat nödvändigheten av att:

- Stärka gemenskapen i skolan, exempelvis genom att sätta upp teater- och musikföreställningar och uppmärksamma dagar som FN-dagen på skolorna.
- Utnyttja möjligheter inom lärarutbildningen att sprida kunskap om antisemitism och rasism och arbeta mer målinriktat mot att få in fler lärarstudenter med minoritetsbakgrund.
- Föra in mer undervisning om antisemitism och rasism i ämnen som religion och samhällskunskap. Ge ämnen som musik, konst och konsthantverk en större plats i undervisningen och arbeta med skolans värdegrund.
- Göra grundlagsjubileet i Norge 2014 till en allmän samling mot antisemitism och rasism. Exempel på satsningar kan vara en fackbok till lärarna, lärarkurser och att man nationellt uppmärksammar Förintelsens minnesdag 2014.
- Uppmuntra elever att diskutera medier och internet i skolorna och ta upp aktuella teman från medierna för debatt i skolan.
- Göra Förintelsens minnesdag 27 januari till en obligatorisk minnesdag i skolan.
- Se till att elevernas psykosociala miljö är tillfredsställande så som lagen föreskriver.
- Inrätta en försöksverksamhet där föräldrar utbildas om antisemitism och rasism för att möjliggöra att hemmiljön blir fri från rasism och antisemitism.

Ett pressmeddelande visar att regeringen i Norge reagerat snabbt på rapporten i och med att de avsatt sex miljoner kronor för att utbilda norska lärare för att bekämpa rasism och antisemitism (TT 2011).

4.2 Exempel på arbetet mot islamofobi

Exempel på arbetet inom nationella organisationer

I Sverige finns idag en rad olika intresseorganisationer som bedriver verksamhet som inkluderar preventivt arbete mot islamofobi, se i bilaga 3.2. Representanter för muslimska organisationer har betonat vikten av det vardagliga, löpande arbetet inom organisationerna för att motverka islamofobi och stötta utsatta personer. Med begränsade resurser prioriterar de stöd till personer som utsatts för diskriminering och brott och till

⁸⁹ Undersökningar visar att judiska skolelever upplever att de är utsatta i skolan

undervisning om individers rättigheter. Utöver det löpande arbetet genomförs även projekt för att motverka islamofobi och här följer tre exempel:

- 1) Utbildningsinitiativ. Inom studieförbundet Ibn Rushd pågår olika initiativ för att främja muslimsk kultur och motverka islamofobi. Ett långsiktigt samarbete har inletts med studieförbundet Sensus för att motverka islamofobi och "västfobi". Muslimska ungdomar har utbildats till fredsagenter vilket har lagt grund för en muslimsk fredsrörelse i Sverige "Svenska muslimer för fred och rättvisa". Ett annat exempel är projektet "Islam – en självklar del av Sverige" som vänder sig till verksamma inom folkbildning i syfte att öka kunskaper om islam och om islamofobi.
- 2) Antidiskrimineringsbyråerna, som finansieras av Ungdomsstyrelsen sedan 2004, syftar till att stärka antidiskrimineringsarbetet på samtliga diskrimineringsgrunder och är därmed en aktör mot islamofobi. Antidiskrimineringsbyrån i Kalmar har ett samarbete med FLH och antidiskrimineringsbyrån i Uppsala är en av medlemmarna i INACH.
- 3) Metodutvecklingsprojekt för att motverka islamofobi. Ett exempel är "Verktyslådan mot islamofobi och rasism" som drevs av Forum för Lika Rättigheter i Stockholm och samarbetsorganisationerna Sveriges Muslimska Råd, Ibn Rushd studieförbund och Kista Folkhögskola. Projektet avslutades under våren 2010. Syftet med projektet var att utveckla en rad verktyg som kan användas i arbetet mot islamofobi och rasism. Genom projektet skapades webbportalen www.antirasism.info där det finns information om projektet.

Exempel på arbete inom Diskrimineringsombudsmannen

I DO:s ansvarsområde ligger att motverka både antisemitism och islamofobi. Antalet anmälningar om diskriminering mot judar är litet och DO:s inblick i antisemitismens uttryck och verkningar är därav begränsad. Kunskapen om muslimers utsatthet är större och vi har därför valt att presentera myndigheten under arbete mot islamofobi i denna sammanställning. Här följer i korthet några exempel på åtgärdsförslag som myndigheten för fram i sin promemoria (se utförlig beskrivning i bilaga 3.3):

- 1) *Ökad kunskap*
DO finner att kunskapsluckorna om diskrimineringens omfattning och uttryck är stora och att det finns ett behov av fördjupad kunskap om rasism och diskriminering som en del av Sveriges historia i läromedel och inom utbildningsväsendet. Ett exempel på en åtgärd som DO för fram är anvisade medel till forskning. DO vill även se att utbildning om diskriminering och diskrimineringslagstiftning blir en naturlig del inom juristutbildningen, lärarutbildningen och journalistutbildningen.
- 2) *Organisationsstöd för civila samhällets aktörer bör stärkas*
DO menar att det är viktigt att myndigheter på lokal, regional och statlig nivå i större utsträckning skapar likvärdiga villkor för deltagande och inflytande. Organisationsstödet till det civila samhällets aktörer bör stärkas.
- 3) *Frågor som rör utbildningsväsendet.*

DO menar att skolan bör vidta åtgärder som säkerställer barns rätt till modersmålsundervisning.

Exempel från internationella organisationer

I en rapport från Europarådet med titeln *Living together – combining diversity and freedom in 21st century Europe* (2010) diskuterar en rad framstående experter under ledning av Joschka Fischer problem med tilltagande intolerans, stöd till främlingsfientliga partier, diskriminering, islamistisk extremism och en möjlig krock mellan religionsfrihet och yttrandefrihet. Rapporten tillhandahåller vägledande principer, förändringsfaktorer och handlingsförslag samt rekommendationer.

Rapporten diskuterar vad alla tänkbara huvudaktörer såsom utbildare, massmedier, arbetsgivare och fackföreningar, civila samhället, kyrkor och religiösa grupper, celebriteter och förebilder, medlemsstater och internationella organisationer, kan göra. Totalt lämnas 59 förslag till konkreta handlingar, varav de första 17 kallas strategiska och resten specifika rekommendationer. Det resulterar i en handbok för mångfald och innehåller korta beskrivningar av arbeten (Pen Portraits) som kan betecknas som goda erfarenheter för att uppmuntra "living together". Ur denna rika samling har vi valt följande exempel;

- *La mallette des parents* var ett experiment från en gymnasieskola i en Parisförort (Créteil) läsåret 2008-09, som vid utvärdering visade sig så framgångsrikt att det kom att bli vägledande för samtliga gymnasieskolor i Frankrike perioden 2009-2012. I korthet går projektet ut på att föräldrar och lärare håller löpande möten för att diskutera bästa sättet för samarbete mellan elever och lärare. Därmed blir föräldrar mer involverade och eleverna presterar bättre, skolk och varningar minskar. www.parisschoolofeconomics.eu
- *Council of Europe Youth Peace Camps* är en verksamhet som pågått sedan 2004 och innebär att unga personer från olika regioner i konfliktområden deltar i en utbildning under en vecka i konfliktlösningar, mänskliga rättigheter och interkulturell dialog. Hittills har ungdomar från områden i Kosovo, Israel-Palestina, Cypern, Armenien och Azerbajdzjan deltagit. Ungdomar får möta varandra i skyddade miljöer, diskutera sina erfarenheter och genomgå en intensiv läroprocess för att se "den andre". Att släppa stereotypier under dessa omständigheter kan vara smärtsamt och ställer höga krav på utbildningsinsatser.
- *The Rapid Response Media Mechanism, RRMM* (som även finns i Sverige under namnet Quick response) har initierats av FN och syftar till att balansera nyhetsjournalistiken och bidra till en större mångfald av röster. Journalister får tillgång till on-line databas av experter, som ingår i ett nätverk av personer med kunskaper om "divisive cross-cultural issues" som t ex danska karikatyrer eller påvens kommentarer om islam. Nätverket erbjuder mediaträning för experter och har ett samarbete med mediaorganisationer och civila samhället. www.unaoc.org
- *Hope not hate – Searchlight's campaign to counter racism and fascism* (Searchlight är en organisation som EXPO i Sverige samarbetar med) är en kampanj som startade 2005 i Storbritannien för att mobilisera mot "politics of hate" från British National Party (BNP) och English Defence League (EDL).

Kampanjen hade stöd från Daily Mirror, fackföreningar, kändisar och lokala föreningar i hela landet. De som stödde kampanjen deltog aktivt i konversationer på pubar och platser där organiserade rasister drog till sig anhängare och gav en sann bild av de två högerextremistiska partierna. www.hopenothate.org.uk

- *Connecting European Dynamic Achievers and Role Models – European Muslim Professionals Network (Cedar)* (ett nätverk som även har medlemmar i Sverige, se nedan) startade 2008 i syfte att representera en växande generation av framgångsrika unga yrkesverksamma muslimer i Europa. Nätverket underlättar tillgång till karriärmöjligheter för marginaliserade unga muslimer genom mentorskap och utbildning och utgör en plattform för affärsverksamhet m.m. www.thecedarnetwork.com

FRA samarbetar i Local Communities Network (LCN) med ett antal Europeiska städer för att finna och dela med sig av bra erfarenheter i arbetet mot rasism och diskriminering och speciellt i relation till den muslimska gruppen (FRA 2008). Nedan följer ett urval av rapportens rekommendationer:

- De lokala myndigheterna bör ligga i framkant när det kommer till att utveckla och implementera jämlikhetsstrategier som innefattar ett starkt engagemang mot diskriminering och inkluderingsstrategier för att få alla grupper involverade i de olika samhälliga delarna.
- De lokala myndigheterna bör även visa vägen när det gäller arbetsmarknadsintegration med exempelvis traineepositioner, snabbspår för kvalificerade arbetssökande etc.
- Utveckla ett nära samarbetet med det muslimska civila samhället.

I rapporten *Muslims in the European Union: Discrimination and Islamophobia* från 2006 poängterar EUMC vikten av att medlemsländerna arbetar mot diskriminering på alla områden i samhället eftersom det leder till social marginalisering av minoriteter inom EU. EUMC rekommenderar exempelvis följande (EUMC 2006):

- Utveckla lagstiftning för att bekämpa diskriminering, arbeta med information om individers rättigheter och utveckla möjligheterna för individerna att säkerställa och bevaka sina rättigheter.
- Samla data och särredovisa brott som drabbar muslimer och se till att polisen lär sig om mångfald och antirasism i sin utbildning.
- Förbättra åtgärderna för social integration och inkludering av invandrare och minoriteter och konsultera minoritetsgrupper i arbetet med att formulera dessa åtgärder.
- Förbättra möjligheterna till arbete för alla, och speciellt för unga.
- Undvik att barn från minoritetsgrupper placeras i separata klasser. Genomför analyser av läroböcker för att se att det finns en nyanserad bild av minoritetsgrupper och deras historia. Läggs undervisning om rasism, främlingsfientlighet, antisemitism och islamofobi som en obligatorisk del av skolplanen.

Det finns anledning att även hänvisa till preventivt arbete i EU-länder med en stor muslimsk befolkning. Den franska kommittén mot islamofobi, CCIF, Collectif Contre

l'islamophobie en France, har presenterat fem rekommendationer för att förebygga islamofobi:

- Regeringar bör se islamofobi som ett prioriterat område, tillsammans med andra former av rasism och diskriminering.
- Se till att muslimska medborgare får ett rättvist mottagande genom att se över arbetsmetoderna inom alla departement. Avskaffa lagstiftning som diskriminerar muslimer eller hotar deras religiösa frihet.
- Anta en inkluderande definition av nationell identitet som tar hänsyn till mångfalden i Europa idag. Erkänn och lär ut om det islamska arvet och dess bidrag till den europeiska civilisationen.
- Statuera exempel på straff för antimuslimska våldsincidenter och utverka noggranna förklaringar för tillämpning av lagen.
- Inkludera muslimer i det politiska, sociala och institutionella livet i det land där de lever. Arbeta i nära samarbete med lokala muslimska organisationer och skapa möjligheter till dialog.

Aktuell litteratur och forskning

Det pågår för närvarande omfattande internationell forskning om islamofobi. När det gäller preventivt arbete är forskningen betydligt mer begränsad. Ett viktigt bidrag utgör antologin *Confronting islamophobia in Education Practice* (van Driel 2004). Författarna som är akademiker skriver utifrån erfarenhet av muslimer i amerikanska, brittiska, holländska, italienska, tyska kontexter. I samtliga länder ökar islamofobi i betydelsen "irrationell misstro, rädsla och avståndstagande från islam och de som uppfattas vara muslimer", vilket skapar mistänksamhet mot islam och gynnar stereotyper om muslimer. Man konstaterar att det inte finns några enkla och snabba lösningar. Att försöka tackla stereotyper, fördomar och diskriminering i skolans värld enbart genom att uppmuntra och hylla mångfald har inte varit framgångsrikt. Det kan istället skapa misstro mot skolan, visade en studie av marockanska föräldrar i Nederländerna och i Belgien. I flertalet artiklar presenterar författarna omfattande program för att möta islamofobi med krav ställda såväl på skolan, lärarna som på muslimska och icke muslimska elever. Här följer några förslag till åtgärder:

- Arbetet med att förebygga rasism och stödja kulturell mångfald måste skrivas in i nationella skollagar.
- Skolorna måste ha en policy om jämlikhet och strategier för "equal opportunities"
- Lärare måste föreläggas ett kvalitetsarbete som bland annat innebär kritisk förståelse av religioner och lärares självreflektionsarbete (se Richardson 2004).
- Interkulturella program måste fokusera på ömsesidig förståelse och omfatta konflikthantering, inkludering och deltagande, utbildning i att leva i kulturell gemenskap, uppmuntran att utveckla skolmaterial och perspektiv som reflekterar muslimers bidrag till samtiden
- Det amerikanska programmet *Building Blocks for Democracy: Children Celebrate their Traditions* har lyfts fram som ett unikt program för förskolebarn.

- Det italienska programmet *Centro Interculturale 'Millevoci'* framlyfts som en god praktik. Bland de många delarna i programmet ingår för elever att reflektera på temat fred, interkulturell utbildning och medborgerliga rättigheter

4.3 Exempel på arbetet mot hat och rasism på internet

Lagar, vägledande dokument och rekommendationer har utarbetats såväl av FN, Europarådet och EU. EU kommissionen har presenterat Green Paper, Action Plan och inrättat EuroISPA (European Internet Service Providers) en mekanism som ska stödja internetindustrins självreglering.

År 2000 publicerades en rapport från ECRI och Europarådet om legala instrument för att motverka rasism på internet⁹⁰ och 2006 kom en rapport från Canadian Human Rights Commission: *Hate on the Net*.⁹¹ Från FN finns rekommendationer bland annat från Durban konferensen⁹². Det finns ett stort antal tekniska sätt att reglera internet och dess användning, t ex PICS. Men detta är inte tillräckligt. Vid det senaste högnivåmötet i Prag 2011, som samlade politiskt ansvariga från hela OSCE-området var enigheten stor kring behov av bättre övervakning och dokumentation av internet. Det krävs omfattande samarbete mellan olika aktörer i samhället, t ex mellan myndigheter, polis, skolor, samhällsgrupper och tjänsteleverantörer för att övervaka internet. Vid mötet riktades en speciell vädjan till civila samhället för medverkan. Men att eliminera allt rasistiskt material från internet anses dock omöjligt. Det kan dessutom uppstå svåra gränsdragningar mellan tolkningar av mindre allvarligt internetmaterial och yttrande- och tryckfrihet.

OSCE/ODIHR har initierat flera möten om hatbrott på internet (se exempelvis OSCE/ODIHR 2010c, 2010d). Vid ett av dessa möten samlades representanter från medlemsländerna, internationella organisationer, intresseorganisationer och representanter från internetindustrin (OSCE/ODIHR 2010d). En slutsats var att det inte finns behov av mer lagstiftning på området utan istället krävs att länderna i större utsträckning använder sig av den lagstiftning som finns. Det finns dock en brist på internationell lagstiftning på området som kommer av att länderna är oense om hur man ska komma åt problemet. Internetindustrin efterfrågar riktlinjer som de kan följa när de arbetar med att försöka bekämpa att hat sprids på internet. Det finns bra exempel på samarbetet mellan olika aktörer och hur man kan använda sig av företagens egna användarvillkor för att få bort förbjudet material. OSCE rekommenderar regeringar och internationella organisationer att bland annat:

- Värna om yttrandefriheten i arbetet med att motverka hat på internet.
- Stöd forskning om exempelvis sambandet mellan rasistisk och hatfullt material på internet och hatbrott och om förövare. Det finns även ett stort behov av att kartlägga omfattningen av rasistiskt material på internet.

⁹⁰ Legal Instruments to Combat Racism on the Internet, förberedd av Swiss Institute of Comparative Law, CRICRI 2000. Lausanne

⁹¹ www.chrc-ccdp.ca/pdf/hateoninternet

⁹² Durban Programme of Action, Recommendation 141

- Utvärdera den undervisning och information som finns på området och utveckla metoder och verktyg.
- Se över lagstiftning på området.
- Ge stöd åt befintliga övervakningsmekanismer och nya initiativ.
- Ge stöd åt och utveckla samarbete mellan olika aktörer.

Utvecklingen går mot ”governance” snarare än ”government” (Akdeniz 2009). Nationella staters roll för att reglera internet blir inte så viktigt som internationellt och gränsöverskridande samarbete för att skydda deklARATIONEN om mänskliga rättigheter.⁹³

I olika internationella sammanhang där islamofobi, religiös intolerans och antisemitism diskuteras, lyfts betydelsen av utbildning och program för medvetandegörande (awareness-raising) fram för att stödja respekt och bekämpa intolerans. Det gäller att förse unga med kunskaper om faran med rasism och antisemitism för att kunna möta inflytandet från rasistiska organisationer. I detta arbete ska nationella stater använda den nya informationstekniken för att bekämpa rasism.⁹⁴

David Lagerlöf (2006, 2007) beskriver det europeiska nätverket INACH (International Network Against Cyberhate) som ett bra exempel på hur man kan arbeta mot hat på internet.⁹⁵ INACH samlar organisationer främst i Europa som arbetar mot hatbrott på internet och nätverket har medlemmar i 19 länder. Organisationerna arbetar utifrån olika diskrimineringsgrunder och olika lagstiftning men samtliga fokuserar på att bekämpa nationalistiska och rasistiska organisationer. Medlemsorganisationerna registrerade gemensamt 15 000 förekomster av rasistiska och diskriminerande material på internet under 2010. Webbverksamheten är ofta ett komplement till annan verksamhet.⁹⁶

---

⁹³ Se, Global Internet Liberty Campaign: Regardless of Frontiers; Protecting The Human Right to Freedom of Expression on the Global Internet 1998, www.cdt.org

⁹⁴ se UN Programme of Action for the Third Decade to Combat Racism and Racial Discrimination 1996

⁹⁵ Se www.inach.net och INACH 2011

⁹⁶ Diskrimineringsbyrån i Uppsala är den enda svenska medlemsorganisationen i INACH.

5. Sammanfattning

Denna sammanställning av antisemitism och islamofobi har gjorts på uppdrag från Arbetsmarknadsdepartementet. Rapporten baseras på en genomgång av ett stort antal dokument, rapporter, forskningslitteratur och webbsidor. Av tidsmässiga skäl har det inte varit möjligt att presentera en uttömmande diskussion om fenomenens utbredning och utveckling. Tonvikt har lagts vid kvantitativa studier och mellanstatliga rapporter. Företrädare för judiska och muslimska intresseorganisationer samt forskare inom området antisemitism respektive islamofobi har inbjudits att bidra till sammanställningen och att lämna synpunkter på utkast till rapporten.

Begreppen antisemitism och islamofobi

Antisemitism och islamofobi är två komplexa fenomen med skilda upphov, framväxter och följder. Vetenskapliga teorier som utvecklats inom olika forskningsdiscipliner används för att förstå och förklara uppkomst av antisemitism och islamofobi. Hur begreppen definieras har betydelse för hur problemen studeras, förklaras och för de åtgärder som sätts in för att motverka deras spridning. Beroende på om man ser antisemitism och islamofobi som ett resultat av enskilda individers negativa fördomsfulla attityder eller som en följd av ojämlig fördelning av ekonomiska och andra resurser i samhället ställs krav på helt olika strategier.

Stereotypiseringar, fördomar likaväl som rasistiska ideologier och diskurser är kategoriseringar av 'de andra' som samverkar på olika plan. Det är därför en fördel om förklaringar söks på olika nivåer, såväl hos enskilda individer, kollektiv som i samtidens och historiska diskurser om judar och om muslimer.

Fenomenens utbredning och utveckling

Resultat från nationella och internationella undersökningar är sällan jämförbara. Det gäller såväl mått baserade på statistiska undersökningar, intervjuer med utsatta som statistik över polisanmälda och registrerade brott. Endast serier av statistik som baseras på samma undersökningsmetoder och kontexter kan ge besked om trender och tendenser. Mörkertalet i statistiken och brist på tillförlitliga siffror och annan dokumentation är problem som återkommande diskuteras i internationella sammanhang.

Hatets karaktär på internet

Internet och sociala medier har uppmärksammats som de stora källorna till spridning av antisemitism och islamofobi. Uppskattningsvis finns det idag ca 15 000 webbsidor som sprider rasistiskt innehåll. Därtill sprids mycket hat via kommentarfält i olika medier. Internationella organisationer uttrycker oro. De uttrycker även oro för att den offentliga debatten som i allt fler av EUs medlemsländer ger näring åt hatet på internet. Det finns enskilda studier men inte några systematiska undersökningar.

Svensk kartläggning av islamofobi och antisemitism på internet visar att webbsidorna för fram och bygger på konspirationsteorier. Konspirationerna porträtterar en kamp mellan raser/kulturer, där motståndaren i kampen ofta är det så kallade etablissemang, främst

massmedier och politiker. Den judiska gruppen utpekade vara de främsta konspiratörerna. Den muslimska gruppen framställs som fysiska ockupanter som aktivt försöker ta över samhället genom massinvandring och högt barnafödande. De rasistiska gruppernas roll blir att försvara landet mot dessa ”hot”.

Brottsstatistik

Brottsstatistiken baseras på polisanmälningar, vilket inte ger en fullständig bild av antalet brott med antisemitiska och islamofobiska motiv. Brottsanmälan inte alltid och polisens tolkning och registrering av brottets karaktär är inte konsekvent och entydigt. I Brå sammanställningar av hatbrott gör man så kallade fritextsökningar i polisens anmälningsstatistik och skiljer mellan religiösa och etniska grunder för brott. Enligt den senaste statistiken från Brå mottog polisen 161 anmälningar om brott med antisemitiska motiv och 272 anmälningar om brott med islamofobiska motiv år 2010. Mörkertalen anses stora.

Internationella jämförelser av den här typen av brott är problematiska. Få länder inom EU har brottsstatistik över hatbrott som tillåter jämförelser och trendanalys och sammanställningar inom EU visar att de länder som tillhandahåller statistik framstår som mer drabbade av brott än övriga. Sverige är efter Tyskland och Storbritannien det land som har störst antal inrapporterade antisemitiska brott. Antalet anmälningar i Frankrike varierar stort från år till år och i Tyskland har antalet registrerade brott varit stabilt det senaste decenniet. Att jämföra med en tioprocentig ökning av antisemitiska brott i Sverige.

Internationella händelser får nationella återverkningar. Rapporter från flera länder inom EU och OSCE visar tillfälliga öknings av hatbrott mot muslimer och en ökad antisemitism i samband med internationella händelser som kopplas till judar/judendom/Israel och muslimer/islam. Intervjuer med företrädare för muslimska föreningar i Sverige visar att de i hög grad varit utsatta för olika typer av brott riktade mot såväl individer som moskéer och de vittnar om att dessa tilltar i samband med internationella våldsdåd.

Diskriminering och upplevd utsatthet

Även statistik över diskrimineringsärenden baseras på individuella anmälningar. Av de närmare 3000 anmälningar som inkom till DO år 2010 hade 101 koppling till religion eller någon trosuppfattning. Skäl till diskriminering på religiös grund är starkt kopplad till utseende och klädsel. Personer som avviker när det gäller utseende och kläder möter betydande diskriminering i Sverige. Muslimska skolflickor och muslimska kvinnor med huvudduk är speciellt utsatta enligt olika undersökningar, såväl på offentliga platser som i arbetssituationer och i skolan. I den judiska befolkningen är ortodoxa klädda judar med skägg måltavlor för kränkande behandling.

Svenska undersökningar om hur minoritetsgrupper upplever utsatthet för antisemitism respektive för islamofobi visar samstämmigt att invandrare och muslimer från utomeuropeiska länder i hög grad har upplevt diskriminering i Sverige. En undersökning bland ungdomar visar att en fjärdedel av ungdomar med muslimsk bakgrund varit utsatt för kränkningar. Flickor har oftare utsatts för verbala trakasserier och pojkar oftare för våld. En undersökning av unga personer med judisk tillhörighet visar att några känner oro för sin egen och sin familjs säkerhet och väljer att dölja sin judiska identitet.

Undersökningar i andra EU länder visar att upplevelser av utsatthet för antisemitism och islamofobi är betydande i flera länder. Det finns ett stort antal vittnesmål om antisemitism i form av antisemitism och sammanblandning av judar och staten Israels politik. Enligt

undersökningar i länder som drabbats av terrorattacker under de senaste åren vittnar muslimska ungdomar om utsatthet för våldshandlingar och kränkande bemötanden.

Fientliga attityder

Det finns ett antal studier som söker jämföra länder i EU med avseende på utbredning av islamofobiska attityder. I en sådan jämförande studie av allmänhetens attityder till muslimer i Sverige, Norge och Tyskland uppvisar den norska allmänheten större motstånd mot muslimsk invandring än den svenska och tyska. I en annan undersökning där åtta olika EU-länder ingår (ej Sverige) visas att andelen med negativa attityder är något högre i Italien, Polen, Tyskland och i Ungern än i Frankrike, Nederländerna, Portugal och Storbritannien. I en tredje jämförande studie av allmänhetens attityder till muslimer visas att det är en högre andel negativa i Polen, Spanien och Tyskland jämfört med Storbritannien och USA.

Jämförande resultat från undersökningar om attityder till judar visar att Polen och Ungern är två av åtta europeiska länder med högst andel av befolkningen med negativa attityder. Samma undersökning visar att antisemitism kopplad till Israel är högst i Polen. Även i en annan undersökning om antisemitiska attityder utmärker sig Polen och Spanien och även Ryssland.

Resultat från undersökningar i Sverige visar att andelen individer som bär mycket negativa, fientliga eller hatiska inställningar till muslimer och till judar varierar från några procent till 6 procent, beroende på hur undersökningarna är utformade och vilken population resultaten baseras på. För skolungdomar i Sverige finns jämförbara resultat som tyder på en liten ökning under senare år av mycket negativa attityder till såväl judar som till muslimer. Och det finns en stor andel som har ambivalenta inställningar, d.v.s. som inte är säkra på vad de tycker.

Förklaringar till varför vissa personer och grupper i samhället är mer negativa och hatiska än andra, hämtar forskare huvudsakligen i de omgivande sociala och ekonomiska miljöerna och villkoren. Svenska och internationella undersökningar visar att det finns ett tydligt samband mellan personers negativa attityder och deras utbildningsbakgrund och klasstillhörighet. Överrepresenterade bland de mest negativa till såväl judar som till muslimer är personer med låg utbildning. I svenska undersökningar finns även starka samband mellan negativa attityder och kön. Män och pojkar är mer negativa än kvinnor och flickor. I enlighet med dessa resultat visar undersökningar bland skolelever i Sverige att de mest negativa är överrepresenterade bland de yngre pojkarna, bland elever som går på yrkesförberedande program och bland de som har lågutbildade föräldrar.

Preventivt arbete

Antisemitism och islamofobi är globala problem. Problemen har varit föremål för många internationella konferenser och publikationer. När det gäller preventivt arbete så finns det oftare rekommendationer än praktiska goda exempel. Rekommendationer riktar sig företrädesvis till regeringar och andra beslutsfattare. Kartläggningen visar att det finns ett stort antal likartade aktiviteter. Det saknas generellt utvärderingsinsatser och evidens för att dra slutsatser om arbetet har önskad effekt. Det går med andra ord inte att säkert fastställa vad som kan rubriceras som goda praktiker.

Utbildningsinsatser

Undervisning och utbildningsinsatser intar en särställning bland exempel på förebyggande arbete. Det rekommenderas också återkommande från internationella organisationer att det är nödvändigt att regeringar investerar i åtgärder inom skolutbildningar och att de skriver in arbete mot rasism och undervisning om respekt och tolerans i skollagar och lärarutbildningar. Det talas ofta om behov för lärare att få undervisning om religioner, kulturer och konflikthantering.

Undervisning om antisemitism och om islamofobi och deras konsekvenser pågår i många svenska skolor. Undersökningar har visat att det finns ett tydligt samband mellan attityder till minoriteter och undervisning om t ex rasism och mänskliga rättigheter. De som har fått undervisning har mer positiva attityder till judar och till muslimer än de som inte fått någon motsvarande undervisning.

Granskning av undervisningsmaterial kan också ses som ett preventivt arbete. Det som hittills gjorts i Sverige är begränsat, men visar att det finns en hel del fördomar som sprids i skolböcker och bidrar till både antisemitism och islamofobi. Detta problem finns i de flesta länder och uppmärksammas återkommande på internationella konferenser.

Övervakning, forskning och dokumentation

Bättre övervakning och dokumentation av islamofobins och antisemitismens utbredning efterfrågas och anses nödvändigt för att sätta in preventiva åtgärder. Den forskning som finns idag om utsatta gruppers upplevelser av kränkningar och diskriminerande handlingar är värdefull kunskap men därtill behövs forskning om preventivt arbete.

När det gäller det snabbt ökande antalet hatsidor på internet så är både övervakning och dokumentation nödvändiga steg. Tekniska lösningar finns, men därtill rekommenderas medlemsländer att aktivera samarbetet nationellt och involvera det civila samhället. Övervakningen behöver kompletteras med forskning både om vilka budskap sidorna sprider och om hur och av vilka sidorna används.

Ett konkret pedagogiskt exempel på hur skolelever kan aktiveras för att motverka antisemitism och islamofobi på internet är hämtat från Frankrike, där skolelever på lektionstid har fått arbeta med internet för att söka reda på organisationer som arbetar för tolerans och mänskliga rättigheter.

Möten och dialoger

Denna genomgång visar att initiativ för att skapa möten och överbrygga avstånd mellan religiösa samfund och organisationer, så kallade inter-religiösa-dialoger, är vanligt förekommande i flera länder i Europa. Flera länder arrangerar regelbundet ungdomsmöten för att unga genom att möta och tala med ”den andre” ska öka sin tolerans och förståelse. I Sverige sker möten både mellan företrädare för samfund och genom att skolor och ungdomar och vuxna bjuds in att besöka synagogor, moskéer och kyrkor. Lokala myndigheter tar även kontakt med olika religiösa och etniska organisationer för att underlätta gemensam delaktighet politiskt, socialt och institutionellt.

För att motverka antisemitism har skolelevers resor till koncentrationsläger i Polen varit ett sätt att försöka påverka och lägga grund för tolerans.

6. Referenslitteratur

Antisemitism Worldwide 2010, 2011, *General Analysis. European Jewish Congress*. Tel Aviv University

Abbas, T., 2005, *Muslim Britain – Communities under Pressure*, Zed Books, London.

Adorno, T-W., Frenkel-Brunswick, E. Levinson, D.J. och R.N. Sanford, 1950, *The Authoritarian Personality*. Harper & Row, New York.

Ahmed, A. och M. Hammarstedt, 2008, “Discrimination in the rental housing market: A field experiment on the Internet”. *Journal of Urban Economics*. 64. 362-372.

Akdeniz, Y., 2009, *Racism on the Internet*. Council of Europe Publishing.

Altmeyer, G.W., 1954, “The Other authoritarian personality”, in Zanna (ed.) *Advances in experimental social psychology*. Vol. 30, pp 47-92. San Diego, CA: Academic Press.

Allen, C., 2010, *Islamophobia*. MPG Books Group, Storbritannien.

Allport, G., 1954, *The nature of prejudice*. Anchor, New York.

Anti-Defamation League, 2009, *Attitudes toward Jews in Seven European Countries*. ADL.

Anti-Defamation League, 2007a, *Attitudes toward Jews and the Middle East in Six European Countries*. ADL.

Anti-Defamation League, 2007b, *Attitudes toward Jews and the Middle East in five European Countries*. ADL.

Anti-Defamation League, 2005, *Attitudes toward Jews in Twelve European Countries*. ADL.

Anti-Defamation League, 2004, *Attitudes toward Jews, Israel and the Palestinian Israeli Conflict in Ten European Countries*. ADL.

Anti-Defamation League, 2002, *European Attitudes toward Jews: A Five country Survey*. ADL.

Bachner, H. 2011, “Political Cultures of Denial? Antisemitism in Sweden and Scandinavia”, i L. Rensmann och J. H. Schoeps (red) *Politics and Resentment. Antisemitism and Counter-Cosmopolitanism in the European Union*. Brill, Leiden.

Bachner, H., 1999/2004, *Återkomsten – Antisemitism i Sverige efter 1945*. Efterord Natur och kultur, Stockholm.

- Bachner, H. och J. Ring, 2006, *Antisemitiska attityder och föreställningar i Sverige*. Forum för levande historia och Brottsförebyggande rådet. Stockholm
- Balibar, E. och I. Wallerstein, 1991, *Race, nation, class – ambiguous identities*. Verso, London.
- Beller, S., 2009, *Antisemitism – en aktuell genomlysning*, Borgå Hillel-förlaget
- Benz, W., 2004, *Anti-Semitism in Europe, Traditions, Structures, Manifestations*, The Hugo Valentin Lectures, Uppsala Universitet.
- Bjurwald, L., 2011, *Europas skam: Rasister på frammarsch*. Natur & kultur, Stockholm.
- Borell, K. och A. Gerdner, 2010, ”Motstånd och stöd: En studie av svenska muslimska församlingar”. *Sociologisk Forskning* 47(4): 31–43.
- Borell, K., A. Gerdner, A. Sällström, J. Nordlander och E. Lundkvist, 2011, ”Muslimska församlingar i lokalsamhället: Samverkan eller isolering?”. *Socialvetenskaplig Tidskrift* 18(1): 42–56.
- Bravo Lopéz, F., 2009, “Towards a definition of Islamophobia: approximations of the early twentieth century”. *Ethnic and Racial Studies*. Vol 34 No 4 April 2011 pp 556-573
- Bruchfeld S., 1996, *Öga för öga, tand för tand: en granskning av svenska läromedel i historia, religion och samhällskunskap för högskolan och gymnasiet om judendom, judisk historia och Förintelsen*. Svenska kommittén mot antisemitism, Stockholm.
- Bunzl, M., (ed.) 2007, *Anti-Semitism and Islamophobia: Hatreds Old and New in Europe*. Prickly Paradigm Press, Chicago.
- Brottsförebyggande rådet, 2011, *Hatbrott 2010*, Rapport 2011:8.
- Brottsförebyggande rådet, 2010a, *Hatbrott 2009*, Rapport 2010:12.
- Brottsförebyggande rådet, 2010b, *Hatbrott 2009 Teknisk rapport*, Rapport 2010:13.
- Brottsförebyggande rådet, 2009, *Hatbrott 2008*, Rapport 2009:10.
- Brottsförebyggande rådet, 2008, *Diskriminering i rättsprocessen: om missgynnande av personer med utländsk bakgrund*. Rapport 2008:4
- Brottsförebyggande rådet, 2007, *Hatbrott 2006*, Rapport 2007:17.
- Brottsförebyggande rådet och Säkerhetspolisen, 2009, *Våldsam politisk extremism. Antidemokratiska grupperingar på yttersta höger- och vänsterkanten*.
- Canadian Human Rights Commission, 2006, *Hate on the Net*. Finns tillgänglig på: www.chrc-ccdp.ca/pdf/hateoninternet

Cesarani, D., 2007, *Are Muslims the new Jews? Comparing Islamophobia and Antisemitism in Britain and Europe*. YIISA Discussion Paper, University of London.

Colley, L., 2002, *Captives. Britain, Empire and the World 1600-1850*. Anchor Books, London.

Commission on British Muslims and Islamophobia, 1997, *Islamophobia a challenge for us all*. Runnymede trust, Storbritannien.

Commission on British Muslims and Islamophobia, 2004, *Islamophobia, issues, challenges and action - Getting there? – a review of progress 1997-2004*. Runnymede trust, Storbritannien.

Community Security Trust (CST), 2011, *Antisemitic Incidents Report 2010*. CST, London.
Finns tillgänglig på: www.thecst.org.uk/docs/Incidents%20Report%202010.pdf

Danish Institute for International Studies, 2006, *Eleverne skal lære at skelne – Erfaringer med antisemitisme, antimuslimske holdninger, undervisning i Holocaust og mellemostkonflikten i danske skoler og ungdomsuddannelser. En eksplorativ undersøgelse*. DIIS Report 2006:4

van Dijk, T., 2005, "Elitdiskurser och institutionell rasism", i de los Reyes & M. Kamali: *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41.

Diskrimineringsombudsmannen, 2011, *Årsredovisning 2010*.

Diskrimineringsombudsmannen, 2010, *Upplevelser av diskriminering – en sammanfattande rapport samt analys baserat på en kvalitativ undersökning om upplevd diskriminering*.

Diskrimineringsombudsmannen 2008a, *Unga muslimers upplevelse av religiös diskriminering på arbets- och bostadsmarknaden. En undersökning grundad på resultatet av 40 intervjuer med unga muslimer mellan 18-30 år i Stockholm, Uppsala, Göteborg och Malmö*. Författare: Mukhiddine Shirinov Fil Dr i islamiska studier vid Lund universitet. Opublicerat material.

Diskrimineringsombudsmannen 2008b, *Diskriminering av nationella minoriteter inom utbildningsväsendet*. DO:s rapportserie 2008:2

Diskrimineringsombudsmannen, 2005, *Remissvar. Djurskyddsmyndighetens redovisning av regeringsuppdrag om religiös slakt (dnr Jo2005/1112)*. Stockholm 2005-09-27.

van Driel, B. ed., 2004, *Confronting islamophobia in educational practice*, Trentham books Ltd, London

- ECRI, 2010e, *Annual Report on ECRI's Activities. Covering the period from 1 January to 31 December 2009.*
- ECRI, 2010a, *Fourth report on the United Kingdom.* 2 mars 2010.
- ECRI, 2010b, *Fourth report on France.* 15 juni 2010.
- ECRI, 2010c, *Fourth report on Poland.* 15 juni 2010.
- ECRI, 2010d, *Fourth report on Austria.* 2 mars 2010.
- ECRI, 2009a, *Fourth report on Norway.* 24 februari 2009.
- ECRI, 2009b, *Fourth report on Germany.* 26 maj 2009.
- ECRI, 2009c, *Fourth report on Belgium.* 26 maj 2009.
- ECRI, 2006, *Third report on Denmark.* 16 maj 2006.
- ECRI, 2005, *Third report on Sweden.* 14 juni 2005.
- ECRI, 2004, *General Policy Recommendation no 9 on the Fight against Antisemitism.*
- ECRI, 2000a, *General Policy Recommendation no 5 on Combating Intolerance and Discrimination against Muslims.*
- ECRI, 2000b, *General Policy Recommendation no 6 on Combating the Dissemination of Racist, Xenophobic and Antisemitic Material via the Internet.*
- ECRI, 2000c, *Legal Instruments to Combat Racism on the Internet.*
- Englund C., 2006, "Att leva med huvudduk i Sverige 2005 – Muslimska kvinnors upplevelser av diskriminering och rasism", i Integrationsverket 2006b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism och islamofobi 2005.* Integrationsverkets rapportserie 2006:02. Norrköping.
- EUMC 2006, *Muslims in the European Union – discrimination and islamophobia*
- EUMC 2005b, *Policing racist crime and violence. A comparative analysis.*
- EUMC, 2005a, *The Impact of 7 July 2005 London Bomb Attacks on Muslim Communities in the EU*
- EUMC, 2004a, *Manifestations of Antisemitism in the EU 2002-2003*
- EUMC, 2004b, *Persception of Antisemitism in the European Union*

EUMC, 2003, *The fight against anti-semitism and islamophobia – bringing communities together. A summary of three Round Tables*

EUMC, 2002, *Summary Report on Islamophobia in the EU after 11 September 2001.*

EUMC, 2001, *Anti-Islamic reactions in the EU after the terrorist acts against the USA – A collection of country reports from RAXEN NFP 12 September to 31 December 2001*

Europarådet, 2010, *Living together – combining diversity and freedom in 21st century Europe*

Europeiska kommissionen, 2009, *Media4Diversity. Taking the pulse of diversity in the media. A Study on Media and Diversity in EU Member States and 3 EEA countries.*
Europeiska unionen.

EUROPOL, 2011, *TE-SAT 2011 EU Terrorism situation and trend report.* European Police Office.

Essed, P., 2005, "Vardagsrasism", i de los Reyes och M. Kamali (red.) *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering.* SOU 2005:41.

Essed, P., 1991, *Understanding everyday racism: an interdisciplinary theory.* Newbury Park : Sage Publications.

Fein, H. (ed.), 1987, *Dimensions of anti-Semitism: Attitudes, Collective Accusations and Actions, the Persisting Question. Sociological Perspectives and Social Context of Modern Antisemitism.* Berlin/New York

Fekete, L., 2009, *A suitable enemy – racism, migration and islamophobia in Europe.* Pluto press, New York

Field, C., "Islamophobia in contemporary Britain: the evidence of the opinion polls", *Islam and Christian – Muslim Relations*, Vol 18, No. 4, 447-477, oktober 2007.

Forum för levande historia, 2010, *Den mångtydiga intoleransen – en studie av gymnasieelevers attityder läsåret 2009/2010.* Stockholm.

Forum för levande historia och Bråttsförebyggande rådet, 2004, *Intolerans. Antisemitiska, homofobiska, islamofobiska och invandringsfientliga tendenser bland unga.* Stockholm.

FRA 2011a, Anti-Semitism Summary overview of the situation in the European Union 2001-2010

FRA 2011b, EU-MIDIS 5 Data in Focus report: Multiple Discrimination

FRA 2010a, Annual Report 2010

FRA 2010b, Anti-Semitism Summary overview of the situation in the European Union 2001-2009

FRA 2010c, Experience of Discrimination, Social Marginalisation and Violence: A comparative study of Muslim and non-Muslim youth.

FRA 2009, Data in Focus Report 2: Muslims

FRA, 2008, *Annual Report 2008*

FRA, 2007a, Annual report 2007 - Report on Racism and Xenophobia in the Member States of the EU.

FRA, 2007b, *Trends and Developments 1997-2005: Combating Ethnic and Racial Discrimination and Promoting Equality in the European Union.*

Gardell, M., 2010, *Islamofobi*. Leopard.

Gottschalk, P. och G. Greenberg, 2008, *Islamphobia – making muslims the Enemy*. Rowman & Littlefield Publishers

Hakim, M. 2005, "DO anmälningar och etnisk bakgrund", i Integrationsverket 2005b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004*. Integrationsverkets rapportserie 2005:02.

Hall, S., 1993, "Rasism som ideologisk diskurs", i *Häftan för kritiska studier*, nr 3: 5-12.

Hall, S., 1992, "The West and the Rest: Discourse and Power", i Hall, S. och B. Gieben (red.) *Formation of Modernity*. Polity Press in association with The Open University, London.

Halliday, F., 1999, "Islamophobia reconsidered". *Ethnic and Racial Studies* Vol. 22 No. 5 September 1999 pp 892-902

Heitmeyer, W. (ed.), 2007, *Deutsche Zustände, folge 5*. Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main.

Helbling, M., 2011, "Islamophobia in the West: An Introduction", I Helbling, M. (red), *Islamophobia in the West: Measuring and explaining individual attitudes*. (work in progress)

Helbling, M. (red), 2011, *Islamophobia in the West: Measuring and explaining individual attitudes*. (work in progress)

Härenstam, K., 1993, *Skolboks-islam. Analys av bilden av islam i läroböcker i religionskunskap*. Göteborgs universitet.

INACH, 2011, *Report 2010*. November 2010. International Network Against Cyber Hate (INACH). Finns tillgänglig på: www.inach.net/INACH_report_2010.pdf.

Integrationsverket, 2007a, *Integrationsbarometern 2007 - En delrapport om allmänhetens attityder och erfarenheter inom området rasism, främlingsfientlighet, antisemitism och islamofobi*. Integrationsverkets skriftserie. Norrköping.

Integrationsverket, 2007b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – antisemitism, antiziganism och islamofobi 2006*. Integrationsverkets rapportserie 2007:03. Norrköping.

Integrationsverket, 2006a, *Integrationsbarometern 2005 - En rapport om allmänhetens attityder, erfarenheter och kunskaper inom områdena integration, mångfald och diskriminering*. Integrationsverkets skriftserie. Norrköping.

Integrationsverket, 2006b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:02. Norrköping.

Integrationsverket, 2006c, *Upplevelser av etnisk diskriminering hos utrikes födda personer i Sverige 2005*. Integrationsverket. Norrköping

Integrationsverket, 2005a, *Integrationsbarometern 2004 – En Rapport om allmänhetens inställning till integration, mångfald och diskriminering*. Integrationsverkets skriftserie. Norrköping.

Integrationsverket 2005b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Rapporter och delstudier om rasism och främlingsfientlighet i Sverige 2004*. Integrationsverkets rapportserie 2005:02. Norrköping.

International Council on Human Rights Policy, 2002, *Human Rights after September 11*. Finns tillgänglig på: http://www.ichrp.org/files/reports/29/118_report_en.pdf.

International Helsinki Federation for Human Rights, 2005, *Intolerance and Discrimination against Muslims in the EU*. Finns tillgänglig på: www.art1.nl/nprd/factsheets/Intolerance%20against%20muslims%20in%20the%20EU%2003-2005.pdf

Inter-Parliamentary Council against Antisemitism, 2004, *Antisemitism on the Internet: a legal analysis and proposals for action*. Denton Hall, London

Jahrbuch für Islamophobieforschung, 2011, *Deutschland, Österreich, Schweiz*. StudienVerlag.

Jordbruksdepartementet, 2005, *Djurskyddsmyndighetens redovisning av regeringsuppdrag om religiös slakt (Dnr Jo2005/1112)*

Judiska församlingen, 2011, *PM till Säkerhetspolisen*. (Opublicerat material)

- Judiska Centralrådet, Sveriges Muslimska Råd och Broderskapsrörelsen, 2005, *Yttrande över Djurskyddsmyndighetens redovisning av regeringsuppdrag om religiös slakt*
- Kamali, M., 2005, "Ett europeiskt dilemma, strukturell/institutionell diskriminering". i de los Reyes och M. Kamali: *Bortom vi och dom. Teoretiska reflektioner om makt, integration och strukturell diskriminering*. SOU 2005:41.
- Katz, E., 1960, "The Functional Approach to the Study of Attitudes". *Public Opinion Quarterly*, Vol. 24, pp. 163-204.
- Kincheloe, J, S. Steinberg och C. Stonebanks (red.), 2010, *Teaching against islamophobia*. Peter Lang Publishing, New York
- Kundnani, A., 2007, *The End of Tolerance – Racism in 21st Century Britain*. Pluto Press. London.
- Laitin, D., 2010, "Rational Islamophobia in Europe". *Arch.europ.sociol.*, 3 (2010) pp. 429-447
- Lagerlöf, D., 2006, "Bland judiska och muslimska konspiratörer" i Integrationsverket 2006b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige. Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:02.
- Lagerlöf, D., 2007, "Intolerans i cyberrymden och konsten att möta den", i Integrationsverket 2007b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – antisemitism, antiziganism och islamofobi 2006*. Integrationsverkets rapportserie 2007:03. Norrköping.
- Larsson, G., 2005, *Muslimerna kommer! Tankar om islamofobi*. Makadam förlag. Göteborg.
- Larsson, G. 2003, *Muslimar i Sverige ett år efter 11 september 2001*. Swedish Science Press. Uppsala.
- Listerborn, C. 2010, "Våld i staden - vardagsrasism och maktutövning i offentliga rum", i Graninger, G. och C. Knuthammar, *Makten över rummet: Tankar om den hållbara staden*. Linköping University Interdisciplinary Studies;13
- Löwengart, M., 2004, *Bilden av antisemitismen och Förintelsen i svenska läromedel i historia*, research publication published by The Uppsala Programme for Holocaust and Genocide Studies, Uppsala Universitet
- Malm, A., 2009, *Hatet mot muslimer*, Scandbook, Falun
- Mella O. och I. Palm, 2010, *Mångfaldsbarometern 2010*. Uppsala universitet. Sociologiska institutionen.

Mella O. och I. Palm, 2009, *Mångfaldsbarometern 2009*. Uppsala universitet. Sociologiska institutionen.

Miles, R., 1989, *Racism*. Routledge, London.

Modood, T., 2005, *Multicultural Politics: Racism, Ethnicity and Muslims in Britain* University of Minnesota Press and University of Edinburgh Press.

Nylund Skog, S., 2006, "Med Davidsstjärnan under tröjan – Upplevelser av diskriminering och judiskt ursprung i Sverige 2005", i Integrationsverket 2006b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – Antisemitism och islamofobi 2005*. Integrationsverkets rapportserie 2006:02. Norrköping.

OSCE/ ODIHR, 2011, *Conference Summary Report of the High Level Meeting on Confronting Anti-Semitism in Public Discourse*. Prague & Warsaw.

OSCE/ ODIHR, 2010a,, *Hate Crimes in the OSCE Region – Incidents and Responses. Annual Report for 2009*. November 2010. Warszawa.

OSCE/ODIHR, 2010b, *Country Visit: Sweden. Report of the Personal Representative of the OSCE Chair-in-Office on Combating Anti-Semitism, Rabbi Andrew Baker*. June 13-16, 2010.

OSCE/ODIHR, 2010c, *Report of the OSCE-ODIHR Expert Meeting. Incitement to Hatred vs. Freedom of Expression: Challenges of combating hate crimes motivated by hate on the Internet*. Warszawa 22 mars 2010.

OSCE/ODIHR, 2010d, *Report of the OSCE-ODIHR Expert Meeting. Role of the Internet industry in the addressing hate on the Internet*. Amsterdam, 10 Maj 2010.

OSCE/ ODIHR, 2003, *Conference on Anti-semitism*.

OSCE/ ODIHR och Yad Vashem, 2007, *Adressing Anti-Semitism: Why and How? A Guide for Educators*.

Otterbeck, J., 2000, *Islam, muslimer och den svenska skolan*. Studentlitteratur, Lund.

Otterbeck, J. och P. Bevelander, 2006, *Islamofobi – en studie av begreppet, ungdomars attityder och unga muslimers utsatthet*. Forum för levande historia. Stockholm.

Pew Global Attitudes Project, 2008, *Unfavorable Views of Jews and Muslims on the Increase in Europe*

Pew Global Attitudes Project, 2010, *Widespread support for banning full Islamic Veil in Western Europe*.

Richardson, R., 2004, Curriculum, ethos and leadership: confronting Islamophobia in UK education, i van Driel, B., *Confronting Islamophobia in educational practice*. Trentham Books, Oakhill.

Said, E., 1978, *Orientalism*. Pantheon, New York.

Schiffer, S. och C. Wagner, 2010, *Antisemitismus und Islamophobie – ein Vergleich*, HwK Verlag

Schmauch, U., 2006, *Den osynliga vardagsrasismens realitet*. Akademiska avhandlingar vid Sociologiska institutionen, Umeå Universitet.

Sixtensson, J. 2009, *Hemma och främmande i staden. Kvinnor med slöja berättar*. Malmö University Publications in Urban Studies (MAPIUS) 4

Skolverket, 2006, *I enlighet med skolans värdegrund? En granskning av hur etnisk tillhörighet, funktionshinder, kön, religion och sexuell läggning framställs i ett urval av läroböcker*. Rapport 285. Stockholm

SOU 2005: 56, *Det blågula glashuset – strukturell diskriminering i Sverige. Utredningen om strukturell diskriminering på grund av etnisk eller religiös tillhörighet*.

SOU 2005:41, *Rapport av Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering. Bortom vi och dom*. Red.: De los Reyes, P. & M. Kamali.

SOU 1999:20, *Sverige och judarnas tillgångar. Slutrapport*.

Songur, W. och C. Englund, 2007, ”Attityder till islam och muslimer – intervjuer med två generationer svenska män”, i Integrationsverket 2007b, *Rasism och främlingsfientlighet i Sverige – antisemitism, antiziganism och islamofobi 2006*. Integrationsverkets rapportserie 2007:03. Norrköping.

Strabac, Z. och O. Listhaug, 2008, “Anti-Muslim prejudice in Europe: A multilevel analysis of survey data from 30 countries”. *Social Science Research* 37 (2008) 268-286.

Säkerhetspolisen, 2005, *Brottslighet kopplad till rikets säkerhet 2004*. Rapportserie 2005:4.

Trankell, A., 1974, *Svenskars fördomar mot invandrare*. Invandrarutredningens huvudbetänkande, bilagedelen. SOU 1974:79.

Trankell, A. 1984, ”Fördomar och diskriminering. Ett försök till sammanfattning”, i Diskrimineringsutredningen, *Att leva med mångfalden*. Liber Förlag, Stockholm

TT 2011 Lärarkurser mot judehat. 2011-06-16 09:58. Utrikes.

Ungdomsstyrelsen, 2007, *Unga med attityd. Ungdomsstyrelsens värderingsstudie 2007*. Ungdomsstyrelsens skrifter 2007:11.

UNHCR 2010a, Annual Report. Finns tillgänglig på: www.unhcr.org.

UNHCR 2010b Comment 2010-10-28. Finns tillgänglig på: www.unhcr.org.

UNHCR, 2008, *Human rights, terrorism and counter terrorism*. Fact sheet no 32. Finns tillgänglig på: www.ohchr.org/Documents/Publications/Factsheet32EN.pdf

US State Department (2008)

Valentin, H., 1962, *Antisemitism – historisk verklighet och psykologisk bakgrund*. Verdandis skrifter 19. Svenska bokförlaget, Bonniers, Stockholm

Zick, A. och B. Kupper, 2009, *Group-Focused Enmity across Europe. Objectives, Method and First Results*. Institute for Interdisciplinary Research on Conflict and Violence at the Universities of Amsterdam, Bielefeld, Budapest, Grenoble, Lisbon, Marburg, Oxford, Padua, Paris and Warsaw. Short study report. www.allacademic.com

Zick, A., B. Küpperman och A. Hövermann, 2011, *Intolerance, Prejudice and Discrimination. A European Report*. Friedrich-Ebert-Stiftung, Berlin.

Ålund, A. och C-U. Schierup, 1991, *Paradoxes of Multiculturalism: Essays on Swedish Society*. Avebury. Aldershot.

Åslund, O. och Rooth, D. 2005, "Shifts in attitudes and labor market discrimination: Swedish experiences after 9-11". *Journal of population economics*. 18 (4). 603-629.

www.fryshuset.se

www.parisschoolofeconomics.eu

www.unaoc.org

www.hopenothate.org.uk

www.thecedarnetwork.com

www.chrc-ccdp.ca/pdf/hateoninternet

www.cdt.org

www.inach.net

www.european-forum-on-antisemitism.org

www.diis.dk

www.islamophobia.net